

Міністерство освіти і науки України
 Національний технічний університет
 «Дніпровська політехніка»

Навчально-науковий інститут державного управління
 Кафедра державного управління і місцевого самоврядування

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА
кваліфікаційної роботи ступеня магістра

студента (ки) Задорожного Гліба Володимировича

академічної групи гр. 281м-21з-2 ІДУ

спеціальності 281 Публічне управління та адміністрування

на тему: «Люстраційні процеси в системі органів державної влади в Україні»

Керівники	Прізвище, ініціали	Оцінка за шкалою		Підпис
		рейтингов ою	інституційно ю	
кваліфікаційної роботи	Кандзюба С.П.			
розділів:				

Рецензент				
------------------	--	--	--	--

Нормоконтролер	Вишне夫ська О.В.			
-----------------------	-----------------	--	--	--

Дніпро

2022

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка кваліфікаційної роботи ступеня магістра на тему «Люстраційні процеси в системі органів державної влади в Україні».

75 стор, 5 додатків, 105 джерел.

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ, ЛЮСТРАЦІЙНИЙ ПРОЦЕС, ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА, АНТИКОРУПЦІЙНА ЛЮСТРАЦІЯ, ПОЛІТИЧНА ЛЮСТРАЦІЯ, ЕКОНОМІЧНА ЛЮСТРАЦІЯ, ДЕРЖАВНА ЛЮСТРАЦІЯ, БЮРОКРАТІЯ, КОРУПЦІЯ.

Об'єктом дослідження виступає сучасна система державного управління.

Предметом дослідження є люстраційні процеси в системі органів державної влади в Україні

Мета дослідження – розкриття сутності, особливостей та методик застосування люстрації в державницькому процесі, з'ясування її принципів та механізмів реалізації.

У першому розділі проаналізована сутність поняття люстрація як політико-правового та управлінського феномену. Виявлено сутність, причини й наслідки люстрації в Україні та визначено сутнісні характеристики й уточнено зміст поняття «люстрація».

Другий розділ визначає загальну характеристику люстраційного процесу в країнах Центрально-Східної Європи, Чорноморського регіону та Балтії. У третьому розділі розглядається люстраційні механізми в контексті трансформації системи державного управління в Україні.

Сфера практичного застосування результатів роботи – органи влади та місцевого самоврядування, інститути громадянського суспільства.

ABSTRACT

Explanatory note of the master's degree qualification thesis on the topic

«Lustration processes in the system of state authorities in Ukraine».

75 pages, 5 applications, 105sources.

PUBLIC ADMINISTRATION, LUSTRATION PROCESS, POLITICAL ELITE, ANTI-CORRUPTION LUSTRATION, POLITICAL LUSTRATION, ECONOMIC LUSTRATION, STATE LUSTRATION, BUREAUCRACY, CORRUPTION.

The object of the research is the modern system of state administration.

The subject of the research is lustration processes in the system of state authorities in Ukraine

The purpose of the research is to reveal the essence, features and methods of application of lustration in the state process, to clarify its principles and implementation mechanisms.

The first chapter analyzes the essence of the concept of lustration as a political-legal and administrative phenomenon. The essence, causes and consequences of lustration in Ukraine were identified, the essential characteristics were determined, and the meaning of the concept of «lustration» was clarified.

The second section defines the general characteristics of the lustration process in the countries of Central and Eastern Europe, the Black Sea region and the Baltic States. The third chapter examines lustration mechanisms in the context of the transformation of the state administration system in Ukraine.

The sphere of practical application of the results of the work - authorities and local self-government, institutions of civil society.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИКО- МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЮСТРАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ.....	8
1.1.Сутність люстрації: визначення, особливості, види.....	8
1.2. Люстрація як політико-правовий та управлінський феномен.....	18
РОЗДІЛ 2	
МІСЦЕ ТА ЗНАЧЕННЯ ЛЮСТРАЦІЇ У СВІТОВІЙ ПРАКТИЦІ.....	28
2.1. Міжнародний досвід люстраційного процесу в країнах Центрально- Східної Європи, Чорноморського регіону та Балтії.....	28
2.2. Польська модель очищення влади як успішний приклад реформування державної системи.....	36
РОЗДІЛ 3	
ЛЮСТРАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ.....	47
3.1 Процес очищення влади в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку.....	47
3.2. Люстрація як чинник боротьби з дестабілізаційними процесами в системі органів державної влади в Україні.....	53
ВИСНОВКИ.....	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	76
ДОДАТКИ.....	83

ВСТУП

Актуальність обраної тематики роботи. Державницька та політична система сучасної України з 1991 р. потребувала змін та трансформацій, найякіснішою формою подібних перетворень повинна була стати люстрація. Проте останнім часом вживання терміну «люстрація» стало все рідше, і сам процес, який в 2014-2015 рр. відбувався разом з створенням законодавчої бази, підтримкою громадян, в 2018-2019 рр. був майже зведений нанівець, але потрібно констатувати, що повномасштабна російсько-українська війна вчергове актуалізувала люстраційні процеси в контексті протидії колаборації та іншим деструктивним елементам.

Проблемою сучасного розвитку є те, що Українська держава досі не позбулася тенденцій посткомуністичного режиму, і це має свій відбиток на сучасних реалії в Україні, які можна охарактеризувати як дестабілізаційні: неспроможність зорієнтуватися в інтеграційних процесах та співпраці з міжнародними організаціями, втрата культури парламентаризму, невідповідність політичної еліти усталеним нормам та принципам демократичного суспільства; повна недовіра владі з боку суспільства і як наслідок – прихід до влади персон, абсолютно неаполітичних (президентські вибори 2019 р.).

Революційні події в Україні 2014 року та російська військова агресія сутнісно вплинули на формування і структуру; до Революції Гідності слово «люстрація» носило лише описовий характер та мало тільки теоретичне значення, але впродовж 2014-2019 рр. відбувалася зміна парадигми влади. За короткий проміжок часу були створені люстраційні комісії, прийнято ряд законопроектів (Закон «Про очищення влади», Закон «Про відновлення довіри до судової системи України», тощо). В 2014 році були усі підстави стверджувати, що держава стала на шлях кардинальних змін, і завдяки люстраційним перетворенням матимемо реформовану демократичну державу,

але кардинальних змін не відбулося і люстрація стала лише технологією впливу, хоча першооснову було закладено..

У контексті російської військової агресії, можна впевнено говорити про нагальну потребу в оновленні влади шляхом люстрації після її припинення та початку демократичних перетворень. Громадськість вимагає реалізації цього процесу в усіх гілках державної влади та на всіх її рівнях, виходячи з принципів його прозорості та неупередженості. Саме на оновлений управлінський апарат покладаються надії на проведення якісних європейських реформ. Зважаючи на наявні обставини, дане дослідження є вкрай актуальним.

Стан і ступінь розробки проблематики в спеціальній літературі
Зарубіжна наука питанням люстрації вперше активно почали цікавитись у 90-х роках ХХ ст., і пов'язане це з хвилею декомунізації у посткомуністичних країнах Європи. В Україні проблематикою люстраційних змін почали торкатися у 2004 р. та 2013-2014 рр., такі автори як: Л. Белкін, О. Зінченко, О. Кравчук, А. Митко, Т.Мороз, І. Орловська, О.Степаненко, С. Павленко та інші.

Більшість виконаних робіт присвячена аналізу досвіду та результатів люстрації у країнах Центральної та Східної Європи у період подолання посткомуністичного надбаня та спробам перенести цей досвід в українські реалії. Дослідженнями безпосередньо люстраційних процесів в Україні займалися науковці Ю.Задорожний, І. Ревко, С. Полтавець, І. Шишкіна, Б. Чикулай.

Об'єктом дослідження виступає сучасна система державного управління.

Предметом дослідження є люстраційні процеси в системі органів державної влади в Україні

Мета дослідження – розкриття сутності, особливостей та методик застосування люстрації в державницькому процесі, з'ясування її принципів та механізмів реалізації.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних дослідницьких завдань:

- розкрити сутність поняття «люстрація», особливості та види;

- дослідити люстрацію як політико-правовий та управлінський феномен;
- проаналізувати міжнародний досвід очищення влади в країнах Центрально-Східної Європи, Чорноморського регіону та Прибалтики;
- висвітлити найбільш адаптивну модель люстрації (польську модель) для українського ґрунту;
- проаналізувати процес очищення влади в Україні, його сучасний стан та перспективи розвитку;
- дослідити люстрацію як чинник боротьби з дестабілізаційними процесами в державній системі;
- розкрити необхідність та можливості змін у правовій системі, як підґрунтя ефективного державного управління.

Методи дослідження. В процесі дослідження були використані методи компаративістського, системного, структурно-функціонального аналізу та синтезу джерельної бази. В роботі також застосовані історичний, інституціональний, соціологічний та емпіричний методи. Дослідження ґрунтується на принципах об'єктивності, системності, цілісності та науковості.

Практичне значення роботи полягає в тому, що вона може бути використана студентами і аспірантами відповідних спеціальностей. Розробка та вивчення даної проблематики надасть змогу збагатити рівень знань у широкому спектрі питань державної влади й суспільно-політичних процесів.

Обсяг і структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, шести підрозділів, висновків, списку використаних джерел (71 позиція). Обсяг магістерської роботи становить 70 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЮСТРАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

1.1. Сутність люстрації: визначення, особливості, види

Перехідний період від авторитаризму до демократичного правління традиційно характеризується наявністю чималої кількості суспільно-політичних проблем, пов'язаних із забезпеченням безболісної та ефективної трансформації системи державного управління та розбудови громадянського суспільства. У цей період стабільність державних інститутів є найбільш уразливою для рецидивів минулого режиму [1].

Як засвідчила сучасна історія, навіть у XXI ст. такі проблеми є реальними і можуть мати не лише локальне, але і геополітичне значення, коли в результаті внутрішніх перетворень виникає зовнішній конфлікт інтересів, конфлікт ідеологій та цивілізаційного вибору. В даному контексті не можна не згадати про революційні події в Україні, що сколихнули весь світ та кардинально вплинули на хід української історії. Так, в результаті демократичних прагнень українського суспільства, відбулася зміна державної влади та вибір єдиного вектору розвитку, а на ряду із тим і загострення ситуації в країні, втрата частини території та складний військовий конфлікт. Тим не менш, такі події неабияк сколихнули громадян, спричинили різкий сплеск патріотизму, героїзму та мужності, а головне – єднання українського народу. Це є свідченням чіткого усвідомлення суспільством власних прагнень та незворотності на обраному шляху демократичних перетворень.

Цілі такої трансформації держави та суспільства, як відомо, полягають у розбудові плюралістичної демократії, що ґрунтується на принципах верховенства права, поваги до прав людини і основних свобод та громадянського суспільства. Відповідно, інструментами досягнення зазначених цілей є принципи субсидіарності, свободи вибору, рівних можливостей,

економічного плюралізму та відкритості процесу прийняття рішень, але не треба забувати і про не менш важливі інструменти, такі як децентралізація, демілітаризація, демонополізація і дебіюрократизація [2].

У цьому аспекті рецидиви авторитаризму становлять особливу небезпеку. Тому молодим демократіям незалежно від їх форм необхідним є запровадження систем «захисту демократії», тобто комплексу заходів, спрямованих на прямий чи опосередкований захист демократичної системи від загроз подібних рецидивів та носіїв таких загроз. Однією із форм такого захисту, запроваджуваних у деяких державах колишнього соціалістичного табору стала люстрація.

Питанням люстрації цікавилось чимало вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема, таких як: Е. Бланкенбург, В. Дейниченко, І Левенок, А. Присяжнюк, І. Рибачок, А. Руденко, О. Сахно, Е. Фіштейн, С. Шевчук та ін. Але комплексного дослідження феномену люстрації та практичних рекомендацій щодо застосування її в українському політикумі поки що немає. Тому ми вважаємо за доцільне розкрити сутність, особливості та методики застосування люстрації в політичній системі, з'ясувати принципи й механізми її реалізації, а також дослідити моделі люстрації у світовій практиці та можливості її впровадження в Україні.

Термін «люстрація» – *lustratio, piacula, piamenta, caerimoniae* – у своєму первинному значенні в греко-римській міфології означав ритуали очищення від моральної скверни [3]. Відповідно до вірувань греків та римлян, окрім загальної ідеї щодо гріховності самої людської природи, нечистота або скверна, які вимагали проведення ритуалу очищення, могли виникати у багатьох випадках: скоєння злочину (вбивства), торкання небіжчика, явлення божественного знаку тощо. Але ще за часів афінської демократії (V століття до нашої ери) люстрація почала застосовуватися у сучасному розумінні цього терміну, тобто із метою подолання важких негативних наслідків попередніх політичних режимів авторитарного спрямування [4].

В кризовій Римській республіці у I ст. до н.е. словом «*lustratio*» позначали процес заборони посадовим особам, що займали важливі пости в армії і сенаті при диктаторі Сулле (Марії, Помпеї, Цезарі та ін.) займати їх надалі. Іншими словами, це був різновид репресій наступною елітою попередньої еліти, щоправда, без вбивств і переслідувань. Надалі люстрація передбачала собою відсторонення представників однієї політичної еліти від влади з заборною зайняття посад через те, що вони представляли політичний режим, викритий у злочинах проти людини [3].

Також схожа процедура, яка була предтечею явища сучасної люстрації, існувала у древньогрецьких містах починаючи з 508 р. до н.е., започаткована Клісфеном. Тоді окремі особи за рішенням народних зборів піддавалися вигнанню, а імена тих, хто мав покинути місто писали на глиняних черепках – «остраках», звідки і пішла назва вигнання – «остракізм» [2].

Близького до сучасності значення дане поняття почало набувати з XIV ст., коли ним позначались періодичні описи державного майна для визначення його доходу. Такі процедури проводились у Польщі з 1562 року і до кінця XVIII ст., а в 1778-1876 рр. і у Литві, Білорусії та Правобережній Україні. При цьому фіксувалась чисельність податного населення, його матеріальне положення, склад та цінність земельних угідь, доходи тощо. Із 1867 р. у західних губерніях Російської імперії діяли спеціальні люстраційні комісії, завданням яких була перевірка правильності інвентарю державних помість [1, с. 158].

У законодавстві Великого Князівства Литовського термін «люстрація» вперше було вжито 1545 р. в значенні оцінки стану військової справи. Пізніше в сенсі урядового опису державних маєтностей, цей термін вперше було вжито в конституції Пйотрковського сейму 1562-1563 років. Головне завдання акції під назвою «люстрація» було обчислити прибутковість державних маєтностей (королівщин), їхнє оподаткування. Отже, люстрація – це перевірка королівських маєтностей і староств, що здійснювалась присяглими особами,

направленими для огляду й детального описання їхнього стану, доходів та повинностей підданих [5, с. 313].

Сутність цього поняття з часом набувала більш сучасного розуміння.

Згідно класичному тлумаченню, люстрація (від латинського *lustratio* – очищення через жертвопринесення) – це очищення влади від старих кадрів, заборона функціонерам попередньої влади займати посади в державному апараті, обиратися у представницькі органи, бути суддями, інколи навіть займатися викладацькою діяльністю тощо [4].

Також люстрація – це політична форма легітимації нового державного режиму – демократичного або тоталітарного. Вона здійснюється не обов'язково в строгих юридичних рамках, оскільки її мета носить переважно характер ідеологічного протистояння нової і старої правлячих еліт [7].

Сучасне тлумачення вживається для означення особливої процедури перевірки осіб, які після зміни в країні тоталітарної влади на демократичну обіймають державні посади, що включені до спеціального переліку, а також кандидатів на ці посади на предмет їхнього співробітництва в минулому (до зміни в країні влади) з органами державної безпеки.

З цього приводу, 1990-1993 рр. у постсоціалістичних країнах, зокрема в Естонії, Латвії, Румунії, Угорщині, Чехії, було прийнято закони «Про люстрацію», що забороняють відповідним особам обіймати деякі державні посади, а також обиратися в органи представницької влади. Одержані в ході люстраційної перевірки компрометуючі матеріали на ту чи іншу особу відповідно процедури можуть бути публічно оголошені, якщо ця особа добровільно не погодилася залишити займану нею посаду [4].

Слід також визначити ще кілька розумінь терміну «люстрація», такі як:

- релігійно-магічні обряди, які, за уявленням віруючих, охороняють від хвороб та інших бід;
- заборона обіймати керівні та деякі високі посади особам, які мають сумнівне минуле;

– перевірка на нелояльність і неучасть у керівних або правоохоронних органах суворого режиму [1, с. 158].

Так, у соціалістичній Чехословаччині термін люстрація означав перевірку поліцією для своїх власних цілей наявності відомостей про особу у власних таємних базах даних [5]. Такі перевірки здійснювалися службою безпеки і мали на меті визначення лояльного чи нелояльного ставлення особи чи групи осіб до соціалістичного порядку [6]. Розкриття таких баз даних, до речі, було покладене в основу процесу люстрації у Чехії та Польщі, незважаючи на те, що значна кількість документів з інших архівів спецслужб зникла чи була знищена. Тож поняття люстрації використовувалось не тільки як система захисту демократії.

Слід зазначити, що досі не надано остаточного значення поняттю люстрації як інституту перехідної справедливості, спрямованого на подолання негативних наслідків минулих авторитарних режимів [7]. Згідно із підходом до люстрації як до «усунення індивідів від політичного життя або юридичного покарання за минулі дії під час попереднього режиму» [8], це поняття містить два основні компоненти або, за словами професора С. Карштедта, «два типи публічного провадження»:

– кримінальне переслідування представників еліти та посадових осіб органів влади, що становили вище керівництво у системі державного управління минулого режиму;

– процедури масових розслідувань щодо тих, хто добровільно співпрацював із минулим режимом, членів партії або службовців державних організацій (напр., поліції, служби безпеки) середнього та нижчого рангів у бюрократичній ієрархії [9].

Альтернативний підхід до розуміння люстрації пов'язується, перш за все, із таким поняттям як «ретроактивна» чи «перехідна» справедливість. Відповідно до такого розуміння люстрація становить систему «політичних рішень, що приймаються відразу ж після переходу від авторитаризму у

відношенні до індивідів на основі того, що було ними вчинено або що було вчинено щодо них за часів минулого режиму» [10].

Кримінальне та моральне переслідування становлять, по суті, два різновиди люстраційних заходів, хоча і мають відмінні наслідки та методи реалізації. Так, звичайне кримінальне переслідування застосовується до дій чи бездіяльності, які становили кримінальне правопорушення навіть згідно із законодавством тоталітарного режиму (наприклад, тортури, політичні вбивства тощо) [11]. А люстраційні діяння не передбачають кримінальне переслідування ані за законодавством, що застосовувалось під час їх вчинення, ані за законодавством, прийнятим після повалення такого недемократичного режиму (наприклад членство у партії, співробітництво з органами державної безпеки тощо).

Отже, для усвідомлення істинної сутності люстраційних процесів, у тому чи іншому конкретному випадку, треба розуміти їх мету.

Необхідно пам'ятати, що запровадження люстрації є одним, але не єдиним способом консолідації суспільства і подолання негативних наслідків авторитарного режиму. Так, наприклад, пост-франківська Іспанія відмовилася від проведення люстрації. Таким же чином Південно-Африканська республіка обрала модель утворення комісії правди та примирення для подолання соціальної спадщини тривалого періоду політики апартеїду. Відмова від люстрації як засобу консолідації суспільства не знайшла широкого розповсюдження і в Центральній та Східній Європі. Зокрема, люстраційні заходи було скасовано у Словаччині та Болгарії на підставі рішень відповідних Конституційних судів. Естонія, Латвія та Румунія також відмовилися від запровадження подібних заходів.

Тож, як вже зазначалося, люстрація є одночасно системою заходів, спрямованих на захист демократії, та способом досягнення «ретроактивної справедливості». Однак, слід розрізняти люстрацію та кримінальне переслідування, які хоча і становлять наслідки минулих дій, але правовий, моральний та політичний виміри таких наслідків є переважно відмінними [12].

З точки зору ретроактивної справедливості найважливішим аспектом люстрації є притягнення до відповідальності винних у політично-мотивованих кримінальних злочинах. Але з огляду на концепцію переходу від тоталітарного режиму до демократичного основна увага спрямовується на захист демократичних цінностей і забезпечення сталого розвитку демократії та демократичних інститутів суспільства. Концептуально люстрація становить засіб демонтажу структур старого режиму і відбудови на їх місці інститутів демократичного суспільства у спосіб, який унеможливорює виникнення феномену, який було окреслено професором Шандором як «привид комунізму» [13]. У цьому аспекті люстрація становить основний інструмент концепції озброєної (мілітарної) демократії – конституційної системи, що має на меті запобігти використанню демократичних інститутів для повалення демократичного режиму.

Доволі показовою в даному аспекті є мотивація, висловлена парламентаріями Чехословаччини та Польщі під час парламентських дебатів щодо запровадження люстраційних заходів. Основними аргументами, висловленими у польському Сенаті стали три основні моменти: встановлення історичної правди, забезпечення мінімальної справедливості та забезпечення державної безпеки [14]. Чехословацька Федеральна асамблея, також підтвердивши прихильність до таких міркувань, тим не менш, вказала на три інші не менш важливі цілі: захист прав людини та забезпечення законності, забезпечення територіальної цілісності та суспільної довіри до влади.

Отже, такі аспекти визначають два типи люстраційних режимів, спрямованих, відповідно, на забезпечення ретроспективної та перспективної справедливості [15]. Обидва типи визначають різну логіку функціонування люстраційної системи як кримінально-правового її компоненту, так і загального. Ретроспективна справедливість як концепція, що лежить в основі люстраційного режиму спрямовується на покарання осіб, винних у минулих злочинах під час колишнього режиму, або на застосування санкцій за люстраційні діяння, які не містять складу злочину. Перспективна люстрація

спирається на таке міркування, що «відповідні особи, їх ставлення та компетенція, а також система зв'язків, встановлених між ними, можуть становити загрозу належному функціонуванню нового демократичного режиму, якщо таким особам буде дозволено мати доступ до важливих політичних, адміністративних чи професійних посад» [19].

Подібні міркування вимагають оцінки люстраційних заходів із двох основних точок зору – точки зору захисту цінностей демократичного суспільства під час та після процесу переходу від тоталітарного режиму до демократичного суспільства, а також з точки зору дотримання прав людини та принципу верховенства права. Ці два аспекти є взаємопов'язаними в силу самої своєї природи, адже ефективне дотримання прав людини не є можливим за відсутності ефективної демократії, в той час як демократичне суспільство ґрунтується на повазі до основних прав та свобод людини. Тим не менш, окремий розгляд цих аспектів обумовлюється власне тією перспективою, з якої слід оцінювати люстраційні заходи – з перспективи суспільства або з перспективи особи.

Люстрація у сучасному тлумаченні може набувати доволі різних видів залежно від сфер застосування. Так, прийнято розрізняти державний, економічний та політичний види люстрації.

Люстрація державна – це форма захисту державних інституцій (реального народовладдя та правильного функціонування державного механізму як сукупності дій виборних осіб і державних службовців) від таємного впливу на вищих державних посадовців з боку окремих осіб, спеціальних органів, секретних організацій та іноземного впливу.

Цей вид люстрації стосується лише окремих державних чиновників усіх гілок влади всіх рангів аж до народних депутатів, Президента та осіб, які претендують на зайняття відповідних посад.

Під державною люстрацією (фізичних осіб) розуміють процес, спрямований на добровільне повідомлення громадянами (які претендують на зайняття відповідних посад):

- про їхні таємні стосунки з відповідними секретними службами;
- про причини перебування за кордоном;
- про своє колишнє або дійсне членство в зареєстрованих, незареєстрованих, а також таємних політичних та інших організаціях;
- про фактичне дотримання вимог щодо заборони суміщення державних (виборних) посад з іншою роботою;
- про перевірку посадовців (чиновників) усіх гілок державної влади (державних службовців, суддів, народних депутатів), які обіймають вже свої посади, а також претендентів на відповідні посади та претендентів на участь у виборчих процесах (як фізичних, так і юридичних осіб) на предмет їхнього таємного співробітництва зі спеціальними службами [2].

Люстрація економічна – процедура захисту народу, держави та національної економіки від протизаконного впливу на них величезного тіньового капіталу (отриманого незаконним шляхом).

Такий процес включає в себе перевірку громадян на предмет:

- наявного в них та в пов'язаних з ними осіб майна та відповідність його обсягів задекларованим доходам;
- фактичного дотримання вимог щодо заборони суміщення державних (виборних) посад з іншою роботою;
- фактично або навіть і юридично оформленого управління власним бізнесом;
- перевірку посадовців усіх гілок державної влади, які обіймають свої посади, а також претендентів на відповідні посади та претендентів на участь у виборчих процесах на предмет наявності, законності у них та близьких їм осіб майна, грошових коштів, у тому числі за кордоном, та відповідності їх рівню задекларованих доходів;
- використання автоматичних санкцій у вигляді конфіскації в доход держави всього майна люстрованих фізичних та юридичних осіб, яке не було задекларовано під час здійснення процедури люстрації та не було відображено в попередньо поданих податкових деклараціях;

– автоматичне, передбачене законодавством, звільнення з посад або недопущення до їх зайняття осіб, які надали неправдиву інформацію, з застосуванням передбачених законодавством санкцій, у тому числі конфіскації в дохід держави не задекларованого своєчасно майна [2].

Люстрація політична – це державна система захисту народу, держави від узурпації державної влади незаконними діями політичних партій, захисту членів партії від порушень внутрішньопартійної демократії.

Такий процес спрямований на забезпечення:

– публічного надання всіма зареєстрованими партіями, партійними фракціями, а також публічними політиками (згідно до визначеного законом переліку) інформації про свою політичну та фінансову діяльність, про політичні (соціально-економічні, культурні тощо) програми та про результати їх реалізації за відповідні періоди (етапи);

– публічного, системно упорядкованого та безоплатного для користувачів розповсюдження такої інформації для громадян держави;

– офіційного щорічного проведення аудиторської перевірки такої інформації та фінансово-партійної діяльності самих люстрованих осіб відповідними державними органами за рахунок самих люстрованих осіб у наступних напрямках:

– відповідності ідеології, програми, статутних документів та практики діяльності відповідної партії, громадської організації принципам та нормам Конституції, міжнародним угодам, вимогам міжнародних органів, ратифікованих державою, рішенням міжнародних судових органів та трибуналів, визнаних державою;

– практичної організаційно-фінансової діяльності партії, громадської організації на відповідність вимогам чинного законодавства країни та статутним документам партії, громадської організації, рішенням їх вищих керівних органів з метою недопущення удаваного (псевдо) існування партії;

– дотримання партією, організацією демократичних принципів формування керівних та виконавчих органів, належного контролю за їхньою

роботою їх, належного звітування, процедур висовування кандидатів у виборчі списки у випадках участі партії, організації у виборчому процесі;

– можливого за відомо фіктивного створення і існування партії, коли окремі особи («грошові мішки») купують або реєструють удавану партійну структуру для отримання можливості особистого проникнення в державні органи та отримання депутатської недоторканості, створення іміджу серйозного політика з ціллю підтримки власного бізнесу тощо [2].

На сьогодні люстрація – це не лише шлях до очищення державних органів, суспільної моралі, але і вища міра соціального захисту громадян від посягань замінити владу народу на владу корупції, владу грошей, владу таємних організацій, груп людей чи навіть закордонних структур.

На нашу думку, люстрація є одним із гуманних засобів звільнення з посад та недопущення до правлячого керма непрофесійних у політиці осіб, а також тих політиків, які скомпрометували свою репутацію.

Із отриманням незалежності у 1991-му році, Україна почала власний шлях транзиту до демократичного суспільства. Сучасна ситуація в Українській державі до 2022 р. характеризувалася низьким рівнем правової культури, відсутністю політичної відповідальності влади, суспільної недовірою до органів публічної влади.

1.2. Люстрація як політико-правовий та управлінський феномен

Люстраційні закони по своїй суті встановлюють спеціальні вимоги, які регулюють доступ та перебування на державній службі і визначають процедуру перевірки того, чи співпрацювала особа, що обіймає певну посаду чи має намір обіймати таку посаду, із репресивним апаратом поваленого авторитарного режиму. Такі закони відповідно не мають відношення до царини кримінального права. За своїм характером люстраційні закони є спрямованими на перебудову бюрократичного апарату держави і залучення на роботу в ньому осіб, відданість яких новому демократичному режиму не ставиться під сумнів.

Проте в той же час, люстрація може розглядатися як встановлення презумпції колективної вини [23]. Більше того, люстрація може слугувати інструментом зведення політичних рахунків та політичної боротьби [24]. З іншої сторони, як свідчить історія держав Центральної Європи, відсутність люстраційного законодавства може також вести до значних зловживань владою [25].

Враховуючи усю суперечливість процесів люстрації в багатьох країнах центральної та східної Європи, де відбувався перехід від авторитарних режимів до демократії [23], в 1996 році Парламентська Асамблея Ради Європи прийняла Резолюцію 1096 «Про заходи щодо подолання наслідків минулих комуністичних тоталітарних систем» [24]. У ній, серед іншого, були схвалені Вказівки щодо забезпечення дотримання люстраційними законами та подібними адміністративними заходами вимог правової держави [25].

Доцільним для нашого дослідження буде розкрити основні засади даного документу. Тож відповідно до Резолюції 1096 Парламентська Асамблея рекомендувала державам-членам Ради Європи дотримуватися наступних принципів при запровадженні люстраційних заходів:

– кримінальні діяння, вчинені особами під час тоталітарних режимів, повинні переслідуватись та каратись відповідно до кримінального права. Якщо ж кримінальним законодавством встановлюються строки давності щодо певних злочинів, то такі строки можуть бути подовжені, оскільки «це є суто процесуальним, а не матеріальним питанням» [27];

– у випадку люстраційних діянь, які не містять ознак злочину, люстраційні заходи можуть бути сумісними з принципами демократичної та правової держави, якщо дотримано наступних критеріїв: [32]

- дотримання принципу індивідуальної вини, яка має бути доведена в кожному окремому випадку;
- гарантування права на захист, презумпції невинуватості та права на оскарження до суду.

Парламентська асамблея також рекомендувала дотримуватись Вказівок щодо забезпечення дотримання люстраційними законами та подібними адміністративними заходами вимог правової держави [25]. Ці Вказівки містять деталізацію принципів, встановлених у Резолюції 1096 і, серед іншого, зазначають, що метою люстрації має бути усунення загроз порушення основних прав людини та демократичного процесу, а не переслідування політичних опонентів чи покарання осіб, які, як вбачається, є винними в чиненні протиправних діянь – це є питанням кримінального переслідування, а не люстраційного процесу.

На нашу думку, для детального осмислення цих Вказівок слід звернути увагу на ті принципи, на яких вони побудовані. Ряд із тринадцяти відповідних принципів викладено професором Германом Шварцем, а саме [47]:

1. Перший принцип: адміністрування люстраційного процесу має здійснюватись спеціально утвореною комісією у складі шанованих суспільством осіб, які пропонуються головою держави і затверджуються парламентом;

2. Другий принцип: люстрація може використовуватись тільки для усунення чи суттєвого зменшення небезпеки, яку становлять суб'єкти люстрації для утворення життєздатної демократії в силу використання свого становища для порушення прав людини або блокування процесу демократизації;

3. Третій принцип: люстрація не може використовуватись для покарання або помсти – покарання може бути призначене тільки за минулі кримінальні дії відповідно до чинного кримінального законодавства із дотриманням всіх гарантій кримінального процесу;

4. Четвертий принцип: люстрація повинна бути обмежена лише такими посадами, щодо яких існують підстави вважати, що особа, яка їх обіймає, може їх використати з метою спричинення суттєвих загроз правам людини або демократії, тобто державними посадами, які відповідають за розробку та впровадження державної політики, а також стосуються внутрішньої безпеки або такими державними посадами, які можуть бути використані для порушень

прав людини, такими як посади в правоохоронних органах, службі безпеки, розвідки, в судовій владі та прокуратурі;

5. П'ятий принцип: люстрація не може застосовуватись до виборних посад: виборці мають право обирати на власний розсуд;

6. Шостий принцип: люстрація не може застосовуватись до установ приватного права чи напівприватних організацій;

7. Сьомий принцип: дискваліфікація особи на зайняття певної посади внаслідок люстрації не повинна перевищувати п'яти років, оскільки не слід недооцінювати можливість позитивних змін у ставленні та звичках особи (навіть засудженим особам надається можливість помилування за добру поведінку – тому особі, яка взагалі не вчинила злочину, повинна надаватись принаймні подібна можливість);

8. Восьмий принцип: лише особи, які наказували, вчиняли чи суттєво допомагали вчиненню серйозних порушень прав людини можуть бути дискваліфіковані для зайняття певних посад;

9. Дев'ятий принцип: жодна особа не може бути піддана люстраційним санкціям виключно на підставі членства в організації або діяльності на користь будь-якої організації, які були правомірними під час існування такої організації або вчинення такої діяльності (за виключенням випадку, вказаного у Восьмому принципі) або на підставі особистих поглядів або переконань;

10. Десятий принцип: люстрація може застосовуватись виключно до дій, трудової діяльності чи членства в організаціях, що мали місце, починаючи з 1 січня 1980 року і до моменту повалення комуністичної диктатури, оскільки маловірогідним є те, що особи, які не вчиняли порушення прав людини протягом таких десяти років наразі вчинять такі порушення (цей строк давності, звичайно, не стосується порушень прав людини, які передбачають кримінальну відповідальність);

11. Одинадцятий принцип: люстрація “свідомих колабораціоністів” є допустимою лише щодо осіб, які фактично брали участь разом із державними органами (такими як служба безпеки) у вчиненні серйозних порушень прав

людини, які заподіяли фактичну шкоду іншим та які знали або повинні були знати, що їх дії завдають шкоду (це, наприклад, не стосуватиметься осіб, які намагалися свідомо ввести в оману служби безпеки, імітуючи співпрацю);

12. Дванадцятий принцип: люстрація не повинна застосовуватись до осіб, які не досягли 18 років на момент вчинення відповідних дій, добросовісно та добровільно відмовилися та залишили членство, працевлаштування або діяльність на користь відповідних організацій до початку переходу до демократичного режиму або які діяли під примусом;

13. Тринадцятий принцип: у жодному випадку особу не можна піддавати люстрації без надання всіх гарантій належної правової процедури, включаючи право на захисника (який має призначатись, якщо суб'єкт люстрації не може найняти такого захисника), право бути обізнаним із доказами обвинувачення, право на доступ до всіх наявних обвинувачувальних та виправдовувальних доказів, право надавати свої докази, право на відкритий процес, якщо цього вимагає суб'єкт, право на оскарження до незалежного судового органу тощо.

Таким чином, Резолюція 1096 та принципи, викладені у Вказівках, визначають ті межі люстраційних заходів, які запроваджуються у постсоціалістичних країнах, в рамках яких вони залишаються сумісними з принципом верховенства права та гарантіями дотримання прав людини. Такі принципи чітко виокремлюють допустиму сферу дії люстраційних заходів.

Враховуючи досліджені нами вище документи, не менш важливим є розгляд люстрації в контексті права на працю, адже цей процес, певною мірою, позбавляє осіб такого права. Тож слід розуміти законні підстави подібних дій та рішень.

Отже, як зазначалося вище, люстрація становить комплекс заходів, спрямованих на обмеження доступу до державної служби. Відповідно, аналізуючи цей процес, необхідно розглянути відповідність таких заходів праву на працю, гарантованому в міжнародному праві. Слід відразу ж зробити наголос на тому, що право на працю зовсім не означає право на конкретну

оплачувану роботу. Право на працю означає рівність можливостей, яку має забезпечити держава.

Відповідно до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права «право на працю включає право кожного на отримання можливості заробляти собі на життя трудом, який він вільно обирає або на який вільно погоджується» [72]. Таке право має бути забезпечене «за умов, які гарантують основні політичні та економічні свободи особи». На реалізацію цього положення спрямовуються положення ст. 7 Пакту [72].

У світлі приписів частини 2 ст. 2 держави зобов'язуються гарантувати, що проголошені в Пакті права «здійснюватимуться без будь-якої дискримінації», в тому числі, на підставі політичних чи інших переконань чи інших обставин. При цьому межі можливого розрізнення, яке не є дискримінацією, забороненою зазначеним положенням, є по суті подібними до стандартів Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [44].

У свою чергу, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права містить окреме положення про право доступу до державної служби, про виборчі права та участь у веденні державних справ. Зокрема, ст. 25 пакту передбачає, що кожен громадянин повинен мати без будь-якої дискримінації, згаданої в ст. 2, і без необґрунтованих обмежень право і можливість:

- брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників;
- голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні й забезпечують свободу волевиявлення виборців;
- допускатися в своїй країні на загальних умовах рівності до державної служби.

Це положення визначає, що всі держави-учасниці Пакту незалежно від конституційної структури повинні запровадити таку систему доступу до державної служби, виборів та участі у веденні державних справ, яка б ефективно гарантувала дотримання цього положення. Як зазначив Комітет

ООН з прав людини у своєму Загальному коментарі № 25, «ст. 25 лежить в основі демократичного правління, що ґрунтується на волевиявленні людей відповідно до принципів Пакту» [64].

Комітет ООН із прав людини у своєму Загальному коментарі вказав, що будь-які умови, котрі застосовуються до здійснення прав, встановлених ст. 25, повинні ґрунтуватись на об'єктивних та розумних критеріях. Відповідно, здійснення цих прав не може бути припинено чи скасовано інакше, ніж на підставі закону та за підстав, які є об'єктивними та розумними [65].

Громадянам ст. 25 Пакту гарантується право брати участь у веденні державних справ, що включає здійснення політичної влади та всі аспекти державного функціонування [65], як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників. Як зазначив Комітет ООН з прав людини, «коли встановлено спосіб прямої участі громадян, не повинно бути ніяких розрізень між громадянами у відношенні такої участі на підставах, вказаних в частині 1 ст. 2, і також не може бути встановлено ніяких нерозумних обмежень» [65].

Доцільно, з нашої точки зору, навести наступну думку Комітету ООН з прав людини: «Ефективна імплементація права (голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах) та можливості бути обраним на виборчу посаду передбачають, що особи, які мають право голосувати, повинні мати вільний вибір кандидатів. Будь-які обмеження на право бути обраним, такі як мінімальний вік, повинні бути обґрунтовані об'єктивними та розумними критеріями. Особи, які в іншому випадку мають право бути обраними, не повинні позбавлятися такого права на підставі нерозумних та дискримінаційних вимог, таких як освіта, місце проживання чи походження, або в силу політичної приналежності» [63].

Останній пункт ст. 25 стосується права та можливості громадян мати доступ до державної служби на загальних умовах рівності та недискримінації. Відповідно, це положення вимагає від держав-учасниць встановлення таких умов призначення, просування по службі та звільнення, які є обґрунтованими та

розумними. Це, однак, не забороняє запровадження програм позитивних дій держави для забезпечення рівного доступу до державної служби [62].

У цьому контексті потрібно звернути увагу на Конвенцію Міжнародної організації праці № 111 про дискримінацію в області праці та занять 1960 року, яка спрямовується на забезпечення рівності можливостей та ставлення в сфері працевлаштування і умов праці. Зокрема, ст. 1 Конвенції роз'яснює значення терміну «дискримінація», який включає неприйнятність будь-якого розрізнення, недопущення або перевагу, що робиться за ознакою раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних переконань, іноземного чи соціального походження, а також що приводить до знищення чи порушення рівності можливостей в області праці.

При цьому якщо такі розрізнення, недопущення або переваги базуються на специфічних вимогах роботи, то вони не вважаються дискримінацією. Також за даною Конвенцією терміни «праця» і «заняття» включають доступ до професійного навчання, до праці і різних занять, а також оплату і умови праці.

Відповідно, класифікація осіб є правомірною відповідно до положень Конвенції за умови, якщо вона є детально розробленою у відповідності до специфіки певної роботи або вимог державної безпеки.

В 1996 році у своєму Загальному огляді Комітет експертів із питань застосування конвенцій та рекомендацій МОП, торкаючись питання люстраційних заходів, запроваджених в об'єднаній Німеччині, вказав у контексті дотримання Конвенції № 111 [61]:

Комітет не приймає такий аргумент, що у випадках, коли особа була обвинувачена у здійсненні політичної діяльності в колишній Німецькій Демократичній Республіці, то чим більше така особа в силу виконання певних функцій ідентифікувала себе з цим несправедливим режимом, тим більшу відповідальність вона несе, і тому менш обґрунтованим вбачається отримання такою особою посади у діючій адміністрації.

Такий підхід, зокрема, було сприйнято у Болгарії. Закон 1992 року «Про банки та кредитну діяльність» позбавляв осіб, які були на державній службі при

колишньому комуністичному режимі на певних посадах, права бути прийнятим на роботу до банку. Конституційний суд Болгарії в тому ж 1992 році визнав це положення неконституційним з огляду, у тому числі, на невідповідність вимогам Конвенції № 111. Таким же чином у Словаччині люстраційне законодавство, схвалене в 1991 році парламентом тоді існуючої Чехословацької Федеративної республіки, було визнане в 1996 році неконституційним і таким, що суперечить Конвенції № 111 [36, с.123].

Висновки до розділу 1

Аргументовано, що люстраційні заходи є одним, але не єдиним засобом забезпечення перехідної справедливості та примирення суспільства під час переходу від тоталітарного режиму до демократичного суспільства та забезпечення подолання наслідків такого режиму.

З'ясовано, що запровадження люстраційних заходів є виправданим та найбільш ефективним на початковому етапі переходу до демократії, оскільки саме цей період перебування на державних посадах осіб, які слугували поваленому режиму, може становити особливу небезпеку для процесів демократизації країни.

В сучасному розумінні люстрація – (від лат. *lustratio* – очищення через жертвопринесення) – це очищення влади від державних службовців усіх рангів, які себе скомпрометували, заборона для них впродовж певного часу або пожиттєво працювати на державній службі. Деякі вчені трактують люстрацію як зміну або знищення тоталітарної системи влади.

Феномен люстрації може стосуватись різних сфер суспільного життя. Досліджено, що цей процес найефективніше втілюється саме в політичну сферу, тому що стосується кардинальної зміни існуючої влади. В сучасних українських реаліях, він має дещо помірніший характер, поки що можна говорити тільки про закладений фундамент люстрації. Тим не менш, українські громадяни сьогодні активно вимагають застосування люстраційних процесів у

політиці нашої держави, враховуючи складний революційний шлях зміни влади, який було подолано в 2014 році, та всі його відповідні наслідки.

Міжнародні стандарти, зокрема, визначені практикою установ Ради Європи, визначають можливість запровадження люстраційних заходів. Тим не менше, вони встановлюють суттєві обмеження щодо сфери таких заходів та свободи їх дії, визначаючи обмежене поле розсуду для держав.

Відповідно, тільки ті люстраційні заходи, які узгоджуються із принципом верховенства права та з правами людини і основними свободами, можуть вважатися правомірними. Але, передусім, слід довести необхідність та нагальність запровадження таких заходів, тобто чи буде соціальна вартість застосування люстрації принаймні адекватною тим суспільним цілям, які вона переслідує, і чи не становитимуть її наслідки надмірний тягар для суспільства, непропорційний отриманим перевагам для суспільства.

Таким чином, на нашу думку, особливу увагу варто приділити забезпеченню таких гарантій, які унеможливають використання люстраційних заходів для зведення політичних рахунків чи інших зловживань

Потрібно зазначити, що після здобуття Україною незалежності, пострадянська еліта не спроможна була мала повноцінно демократично функціонувати, кардинальної зміни еліти не відбулося, що зпринципило деформацію державницьких інститутів. Політичний клас, державна еліта так і не спромоглася набути професійних ознак та розбудувати ефективну державну систему, наразі є шанс це виправити.

РОЗДІЛ 2. МІСЦЕ ТА ЗНАЧЕННЯ ЛЮСТРАЦІЇ У СВІТОВІЙ ПРАКТИЦІ

2.1. Аналіз міжнародного досвіду люстраційного процесу в країнах Центрально-Східної Європи, Чорноморського регіону та Балтії

В сучасних умовах державотворення Україна має ряд прикладів проведення люстрації країнами Центрально-Східної Європи та Прибалтики: Польщі, Чехії, Угорщини, Словаччини, Болгарії, Естонії, Латвії і Литви. Одним із них не вдалося реалізувати люстраційні процеси з ряду певних причин, а інші все ж пройшли через очищення влади і сьогодні впевнено розвиваються як демократичні європейські держави.

Після падіння комуністичних режимів орієнтиром на шляху до реформ європейських держав служила система західної демократії та правової держави, що виступає гарантом захисту прав і свобод людини. Хоча всі країни колишнього «соціалістичного табору» переслідували цілі національної незалежності і самовизначення, ці цілі не були кінцевими: більшість здобули незалежність держав в середині 1990-х років і подали заявки на вступ до Європейського союзу [47].

Прагнення країн до наднаціональної інтеграції стало виявленням їх волі до демократизації, універсалізації, входження в єдине ціннісне співтовариство Заходу. Перехід від тоталітарної комуністичної системи, в якій права і свободи особистості систематично придушувались державою, до демократії, покликаної гарантувати ці права і свободи, вимагав від цих країн як нової інституційної структури, так і пов'язаної з нею системи цінностей правової держави. Йдеться, головним чином, про створення механізмів контролю і обмеження державної влади та про принципову зміну характеру взаємовідносин між державою і суспільством [29].

Так, у Чеській Республіці й досі триває започаткований після Оксамитової революції 1989 року процес відновлення історичної

справедливості. Оксамитова революція має велике значення в історії Чехії та Словаччини. Вона сприяла проведенню кардинальних реформ в усіх сферах суспільно-політичного та економічного життя цих держав, а також суттєвим змінам у зовнішній політиці. Важлива роль у цьому процесі належить президентові Чехословаччини, а потім і незалежної Чеської Республіки Вацлаву Гавелу.

Після свого обрання главою держави він запросив до президентської адміністрації людей, із якими готував Хартію-77, тих, хто пройшов разом із ним випробування ув'язненням, нонконформістів, які послідовно виступали проти тоталітаризму. Це були найкращі представники інтелігенції, які не скорилися під час комуністичного режиму й не намагалися пристосуватися до нього: вчені, письменники, журналісти, психологи, актори, художники, музиканти.

На початку 1990-х радянські чиновники зневажливо називали Вацлава Гавела і його команду кочегарами, вантажниками, мийниками вікон. Казали, що люди, які не мають досвіду політичної діяльності та державотворення, не можуть керувати країною. Однак колишні радянські функціонери глибоко помилялися. Історія розпорядилася інакше. Під керівництвом отих «непрофесіоналів» Чеська Республіка досягла значних успіхів на шляху політичних та економічних реформ, побудови демократичного суспільства, підвищення добробуту народу, стала повноправним членом ЄС і НАТО [43].

У тодішній Чехословаччині, як і в Україні, колишня партійна номенклатура не хотіла миритися із втратою своїх позицій і була досить серйозною перешкодою на шляху реформ. Десятки тисяч комуністичних функціонерів і далі працювали в міністерствах та відомствах, місцевих органах державної влади. Загрозу процесу демократизації становила також Державна служба безпеки Чехословаччини, чимало представників якої пройшли школу КДБ. Народ вимагав рішучих змін у цій структурі, а також зняття з державних посад людей, які скомпрометували себе співпрацею з цією злочинною організацією та взагалі з комуністичним режимом.

Несподівано для багатьох колишній дисидент В. Гавел закликав громадян бути толерантними, виступив проти помсти тим, хто перебував при владі протягом останніх десятиріч. Така позиція В. Гавела багато в чому сприяла утвердженню миру і спокою в суспільстві, дала змогу зробити практичні кроки у проведенні реформ [43].

У 1991 році тодішній чехословацький парламент призначив комісію з вивчення архівів служби безпеки для виявлення депутатів, які були її агентами. Якщо такі депутати самі не подадуть у відставку, комісія мала оприлюднити їхні імена. У березні того самого року з прямої телевізійної трансляції засідання парламенту громадяни дізналися прізвища десяти депутатів, які таємно співпрацювали зі службою безпеки, але відмовилися подати у відставку. А вже 4 червня парламент ухвалив так званий закон про люстрацію [47].

Цей закон зачіпав інтереси громадян, які обіймали відповідальні посади на рівні районних комітетів комуністичної партії Чехословаччини і вище, колишніх агентів таємної поліції та всіх, хто співпрацював із нею, а також випускників вищих партійних шкіл. Крім того, стосувався колишніх членів організацій, якими безпосередньо керувала партія. Зокрема, членів комітетів Народного фронту, який після 1948 року брав активну участь у проведенні чисток на підприємствах, у навчальних закладах тощо. Список осіб, що співробітничали з комуністичним режимом в 1948-1989 роках, включав 140 тисяч імен. Цих людей протягом п'яти років належало піддати перевірці [47].

Згідно із законом про люстрацію громадянам, які потрапили до зазначених у ньому категорій, заборонялося протягом п'яти років обіймати керівні посади в органах державної влади, міністерствах, армії, університетах, судах, ЗМІ, банках, установах, що контактували із зарубіжними країнами. Кожен, хто хотів працювати в зазначених органах, мав пред'явити видану парламентом довідку, що він пройшов люстрацію.

Серед злочинів комунізму десятки мільйонів загублених людських життів у всьому світі. Незалежні історики на основі документів переконливо доводять, що злочини комунізму в Україні значно перевершують злочини фашизму

періоду Другої світової війни. Однак аналогічного Нюрнберзькому процесу щодо комуністів в нашій країні не відбулося.

Досвід наших сусідів свідчить про те, що в більшості країн Центральної та Східної Європи було зроблено кардинальні кроки з метою формування нового покоління чиновників. Колишніх комуністів на керівних посадах у державній службі там уже давно не лишилося.

Візьмемо одну з найважливіших галузей державної служби – дипломатичну. Свого часу директор Департаменту персоналу Міністерства закордонних справ Чеської Республіки Маркета Шарбохова розповіла, що після Оксамитової революції кожен працівник, який хотів залишитися на керівній посаді в міністерстві або поїхати працювати за кордон, мав надати довідку про проходження люстрації. У результаті дії закону про люстрацію близько 30% дипломатів припинили свою роботу в міністерстві. Поза сумнівом, це було позитивним чинником, своєрідним очищенням від баласту, змусило пришвидшити підготовку молодих дипломатичних кадрів [47].

Кожен дипломат, який працює в Міністерстві закордонних справ Чеської Республіки, повинен закінчити Дипломатичну академію (попередня освіта і досвід не мають значення), а також обов'язково володіти англійською та ще однією іноземною мовою. Для тих, хто за віком не може здобути стаціонарної освіти, Дипломатична академія забезпечує заочну підготовку. При цьому дипломат може не вивчати предметів, з якими він добре обізнаний з огляду на практичний досвід, а підтягнути знання з дисциплін, яких із різних причин він поки що не опанував.

Курс навчання в Дипломатичній академії передбачає шестимісячну теоретичну підготовку (основи протоколу, консульської служби, новітні методики політичного аналізу і планування тощо), чотиримісячну роботу в міністерстві та два місяці стажування в одній із закордонних установ Чеської Республіки, зазвичай в Африці, Азії або Латинській Америці.

Кожен дипломат, який має намір працювати на керівних посадах, повинен також пройти курс підготовки вищої кваліфікації, що передбачає

опанування необхідних для керівників менеджерських методик, сучасних правил фінансування дипломатичних установ, вивчення найтипівіших у міжнародній практиці аспектів міжнародного права, спеціальну психологічну підготовку тощо. Працівники Міністерства закордонних справ Чеської Республіки, за винятком міністра, рішення про припинення повноважень якого приймає урядова коаліція і затверджує президент країни, припиняють роботу по досягненні пенсійного віку.

Протилежна ситуація склалася в Словаччині, де процедура люстрації виявилася абсолютно недієвою, оскільки комуністи користувалися популярністю серед населення. Багато суддів з сумнівним послужним списком посідають залишалися на посадах в уряді.

В Угорщині історія люстрації починається в 1992 році з ухваленням закону Зетені-Такача, який встановив притягнення до кримінальної відповідальності без терміну давності осіб, що заподіяли «зраду Батьківщини» в період з грудня 1944 року по травень 1990 року. Передбачалися покарання з можливістю довічного ув'язнення. Проблема полягала в тому, що під формулювання «зрада Батьківщини» можна було, за наявності бажання, підвести будь-якого учасника радянсько-угорської співпраці тих років [28].

Основні питання, навколо яких розвернулися люстраційні дискусії, стосувалися долі інформаторів спецслужб, архіву Угорської соціалістичної робочої партії (УСРП), а також права громадян на інформацію. Після досить тривалих і витіюватих розглядів Конституційний суд Угорщини в 1994 році ухвалив рішення, суть якого приблизно зводилася до наступного: список агентів може бути відкритий суспільству, якщо є публічний інтерес в розкритті минулого агентів. Публічний інтерес буде виправданий, якщо оскаржувана особа бажає зайняти публічну посаду[28].

У контексті питання про архів УСРП суд підкреслив значення свободи інформації, встановивши, що права дослідників на доступ до цих документів були більш обґрунтованими, ніж конкурентна вимога зберігати документи в таємниці. Тож право на доступ до інформації, що має публічний інтерес,

достатньо широке, але не безмежне. Минулу поведінку людей, нині відомих в політичному житті, суспільство повинне знати. Люстрація відомих представників держави конституційно розумна, але опублікування повного списку агентів як такого не відбулося.

В Болгарії основна боротьба розвернулася навколо закону про декомунізацію науки і освіти. Він був прийнятий в грудні 1992 року і забороняв колишнім активістам Компартії, викладачам комуністичної ідеології посідати керівні посади в наукових установах і вузах. Проте ухвалення парламентом закону, що забороняє розголошування змісту досьє таємної поліції, перешкодило всім зусиллям в області декомунізації [34, с.35].

Хоча революційні події сколихнули Румунію ще в 1989 році, все таки закон про люстрацію, був прийнятий Парламентом лише у травні 2010 року. Закон забороняє доступ до державної служби осіб, які працювали у структурах влади та репресивному апараті комуністичного режиму, встановленого окупаційними радянськими військами наприкінці Другої світової війни.

Проте, не дивлячись на вищевказане, хотілось би відзначити, що певних змін політична система Румунії почала зазнавати ще з 50-ті років, тоді у ході консолідації комуністичного режиму, відбулись сотні тисяч політичних процесів та позбавлення волі реальних, або віртуальних ворогів диктатури Георге Георгіу Дежа. Від крайніх правих до соціалістів, від православних до греко-католицьких священників, колишніх посадовців демократичних урядів, селян, офіцерів Королівської Армії та студентів, хвиля терору охопила всю Румунію. А у 80-ті роки політична агонія Н. Чаушеску та жорстка економія застосована до населення довгостроково зашкодили румунському народу і надовго відкинули країну від люстраційних змін. І нині серед політиків Румунії існує думка, що люстрація відбулась занадто пізно, так депутат Демократично-ліберальної партії Мірча Теоадер зазначила: «Те що ми робимо сьогодні треба було зробити у 90-тих роках, оскільки не йдеться лише про моральну поправку, йдеться про діяльність політичних діячів, які повинні були враховувати майбутній шлях розвитку Румунії»[36].

Вперше в Молдові запропонували прийняти закон про люстрацію ще в 1999 році. Законопроект Християнсько-демократичної народної партії (ХДНП) передбачав доступ до особових справ інформаторів КДБ і оголошення цієї структури політичною поліцією. Ініціатива не знайшла підтримки в парламенті. Тодішня комуністична опозиція виступила проти, заявивши, що це призведе до розколу суспільства. Така ж доля спіткала у 2000 році проект Партії демократичних сил. У 2009 році, коли молдавські комуністи після 8 років влади пішли в опозицію, люстрацію запропонувала провести Ліберальна партія. Але вже через рік, коли її лідер Міхай Гімпу став тимчасово виконуючим обов'язки президента країни, він заявив, що велика частина архівів КДБ ще в 90-ті роки була переправлена спочатку в Тирасполь, а звідти до Москви [34, с.36].

Нині більшість політиків вважає, що проголосувавши за закон про засудження тоталітарного комуністичного режиму, народні обранці повинні прийняти закон про люстрацію, адже злочини скоював не саме режим, а конкретні люди, які його підтримували.

Політичний коментатор Роман Міхаеш впевнений, що молдавські комуністи самі себе ставлять під удар, адже люстрація в першу чергу вдарить по ним. Хоча текст законопроекту ще не підготовлений, в ньому, на думку експерта, повинні міститися статті, спрямовані проти тих, хто за радянських часів обіймав високі посади в партійній ієрархії. Серед них і лідер ПКРМ, екс-президент країни Володимир Воронін, який в 1983-1985 роках працював в ЦК Компартії Молдавії, а в 1989 році очолив Бендерський міськком партії [53].

Відносно нещодавно до люстраційних процесів вдалася Грузія. Так, у жовтні 2010 р. парламент Грузії прийняв закон, що забороняє займати високі посади в державі особам, які служили в КДБ або перебували на керівних посадах в КПРС. Комісія з люстрації, створена відповідно до цього закону, займалася питаннями викорінення в Грузії комуністичної символіки, в тому числі в назвах вулиць і площ, а також ліквідацією монументів, що символізують тоталітарне минуле. 1 червня 2011 р. Парламент Грузії одноголосно прийняв закон про люстрацію, а також про заборону фашистської і комуністичної

символіки. Цим законом встановлені посадові обмеження для колишніх співробітників спецслужб Радянського Союзу, а також колишніх посадових осіб Компартії та комсомолу. Ці люди не можуть працювати в органах виконавчої влади та у судових органах. Крім того, зазначені громадяни не зможуть займати посади керівників вищих навчальних закладів. Прийнята «Хартія свободи» включає в себе окрім заборони радянської та фашистської символіки на території країни, ще й забороняє перебування на керівних посадах колишнім партійним і комсомольським функціонерам та співробітникам радянських спецслужб, не допускає використання в географічних назвах імен радянських і комуністичних діячів. Грузія – перша з країн Чорноморського регіону, яка провела у себе дерадянізацію. Закон про люстрацію підписав президент Грузії М. Саакашвілі [70].

Цікавим є досвід люстраційного процесу в країнах Балтії, особливістю став етнічний підтекст, хоча знайти підтвердження цього в законах, певна річ, не вдасться. А починалося все, як і в багатьох інших країнах колишнього соцтабору, із закликів визнати діяння, здійснені репресивними органами, злочинами проти людства, а органи, що діяли в Прибалтиці після 1940 року, – злочинними організаціями. Відповідний закон був прийнятий в 1993 році Верховною радою Латвії. І у Латвії, і в Литовській республіці, згідно із законами, що діють, кандидати в депутати парламенту піддаються перевірці на предмет зв'язків із зарубіжними розвідками. А колишнім співробітникам іноземних (радянських або інших) спецслужб забороняється виставляти свою кандидатуру для участі в парламентських виборах.

Країни Балтії стали на шлях демократичних перетворень та змін власної еліти саме завдяки впровадженню у свою державну політику механізму люстрації. Специфіка цього механізму (зокрема, у Латвії та Естонії) полягала у виявленні неблагонадійних громадян, складання та опублікування їх списків без яких-небудь інших правових наслідків. У Латвії не було ухвалено окремого закону про люстрацію загалом. В Литві лише у 2000 р. вступив у силу закон про люстрацію, згідно якого усі особи, які співпрацювали із співробітниками

КДБ, протягом 10 років не можуть займати державні посади, працювати в установах освіти та банках. [60].

Зазначимо, що в країнах Балтії, на відміну від практично всіх інших східноєвропейських країн, практично не було дискусії в суспільстві, адже більшість корінного населення тільки вітали такі кроки своїх урядів.

2.2. Польська модель очищення влади як успішний приклад реформування державної системи

Значної уваги і більш ґрунтовного дослідження заслуговує досвід люстрації в Польщі, який може слугувати прикладом відповідних перетворень в Україні.

На початку 90-х років ХХ століття в політичному лексиконі Польщі, як і решти країн Центральної та Східної Європи, почали все частіше вживати термін «люстрація».

Навіть за простого етимологічного розгляду цього слова стає зрозумілим, які проблеми можуть виникнути перед керівництвом країни, якщо цей процес вийде з-під контролю.

Ідея польського люстраційного процесу полягала у тому, щоб відсторонити від можливості займати посади у державному управлінні і місцевому самоврядуванні осіб, які були причетні до утисків прав і свобод громадян за комуністичного ладу в країні. Йшлося про відновлення справедливості: колишні представники комуністичної влади мали понести відповідальність за нанесену суспільству шкоду. Важливим моментом у Польщі стала національна безпека, що може свідчити про розсудливість громадян у питанні зроблених висновків з історії. Зокрема, саме тому постала необхідність у зміні політичних поколінь і унеможливленні повернення старих кадрів, реакції і згорання реформ.

Судові процеси та масові звільнення осіб, які мали в минулому зв'язки зі Службою безпеки (СБ), були покликані продемонструвати прагнення нової

влади Польщі інтегруватися з Європою. Порушення прав людини в державно-партійній системі прийняло форму масових переслідувань, а не масових убивств (на відміну від фашизму).

Польське суспільство розділилося на прихильників і противників люстрації. При чому, Лех Валенса та інші політики, які свого часу боролися проти комуністичного режиму, висловлювались за утримання процесу декомунізації у вузьких рамках, застерігали проти зведення рахунків із колишньою правлячою номенклатурою. Конференція європейських церков виступила на захист прав переслідуваних співробітників розформованих органів безпеки в країнах Східної Європи, в тому числі у Польщі. Голова секретаріату цієї міжнародної організації звернув увагу на те, що підозрювані нерідко позбавлялися можливості використовувати законні методи і засоби захисту проти звинувачень.

Свого часу видатний активіст «Солідарності» Б. Геремек (у 1997-2000 роках – міністр закордонних справ), стверджував, що жителі Східної Європи повинні зробити вибір між Нюрнбергом і постфранкістською Іспанією, «яка зачиняла двері за минулим». Вважаючи, що полякам настав час вирішити, чи готові вони навчитися політиці компромісу, він висловлював думку про те, що політика ненависті є нормальною для тоталітарних режимів і залишається нормою відразу після падіння цих режимів [46].

Після 1989 року уряд, який утворили лідери «Солідарності», гарантував недоторканість колишнім комуністам. Одночасно був закритий доступ до влади іншим активістам «Солідарності», які пізніше об'єдналися навколо Валенси. Коли він не виправдав їхніх надій, була розгорнута політика декомунізації, яка почалася з резолюції парламенту, що засуджувала тоталітарний комуністичний режим. У цьому документі, підготовленому правлячою коаліцією «Виборча акція «Солідарність» – Союз свободи (ВАС-СС), говорилося, що Польська об'єднана робітничка партія (ПОРП) значною мірою несе відповідальність за існування в Польщі комуністичної системи. Список колабораціоністів оголосив міністр внутрішніх справ А. Мацєрєвич. Більшість прихильників декомунізації

ніколи не були попутниками комуністів і відчували моральну перевагу над тими, хто не діяв у підпіллі. У 1992 році радикальні антикомуністи сформували уряд на чолі з Я. Ольшевським, який оприлюднив список агентів; в ньому опинилися імена президента, багатьох його помічників, лідерів інших партій, створених на базі «Солідарності». Список підготували поспіхом і в порушення резолюції Сейму (пізніше визнаної Конституційним судом неконституційною). Згідно з результатами опитування громадської думки, більшість населення Польщі підтримувала ідею оприлюднення імен агентів таємної поліції, проте інтерес до неї було швидко втрачено. У січні 1993 року президент Республіки Польща Л. Валенса наклав вето на закон «Про пенсії по старості кадровим військовим і співробітникам деяких державних установ». На підставі цього закону особи, які були в період 1944-1989 років співробітниками органів державної безпеки і порушили Закон або брали участь у репресіях проти антикомуністичних груп, втрачали право на отримання персональних пенсій підвищеного рівня. Цього права позбавлялися особи, які були в 1944-1956 роках співробітниками військової прокуратури і військових трибуналів і переслідували громадян, підозрюваних в боротьбі за незалежність Польщі. Накладаючи вето, Л. Валенса підкреслив, що передача права розслідування особливій позасудовій комісії є порушенням Конституції та Європейської конвенції, яку держава ратифікувала в жовтні 1992 року. Декомунізацію у 1991-1995 роках вітали не більше 1/5 впливових політиків у парламенті. Незважаючи на провал спроб люстрації, які коштували відставки кабінету Я. Ольшевського, праві і центристські угруповання в польському парламенті вимагали ухвалення закону про недопущення до участі в політичному житті діячів колишнього режиму[46].

Широкі кола громадськості сприйняли згадану вище резолюцію парламенту як крок до прийняття законопроекту про декомунізацію країни, який розроблявся групою депутатів від «Виборчої акції «Солідарність»». Відповідно до законопроекту, особам, які займали посади вищого та середнього рівня в колишній Польській об'єднаній робітничій партії, членам парткомів,

вищим офіцерам Війська Польського, керівникам регіонального рівня, головам місцевих рад та всім співробітникам органів безпеки заборонялося працювати в структурах державної влади та місцевого самоврядування, а також у державних засобах масової інформації протягом 5-10 років. Але ця заборона не поширювалася на депутатів парламенту і президента. Порушення заборони на професії каралося позбавленням волі терміном від 1 року до 5 років. Декомунізація передбачала також позбавлення окремих осіб нагород і почесних звань, а також перегляд назв вулиць та існуючих пам'ятників.

У липні-серпні 1993 року до Сейму надійшло 6 законопроектів, а у вересні того ж року свій проект закону запропонував президент. Жодна з представлених у Сеймі партій (включаючи колишніх комуністів) категорично не відхиляла ідею люстрації. У низці законопроектів пропонувалося виключити з політичного життя не лише колишніх співробітників і інформаторів Служби безпеки, але й інформаторів, які перебували на початковій стадії вербування, співробітників колишніх військових спецслужб і їх інформаторів, а також секретарів партійних організацій заводів, фабрик, установ та осередків за місцем проживання.

На підставі деяких з представлених законопроектів права бути обраними або призначеними на ряд постів і посад, включаючи шкільного завуча, позбулися б більше ніж 2 мільйони громадян. У законопроектах передбачалося, що єдиним джерелом інформації слід вважати оперативні матеріали Служби безпеки (які, проте, не заслуговують цілковитої довіри, оскільки в списках значилася велика кількість «мертвих душ»); тягар доведення невинуватості лягав на самого звинуваченого; для нагляду за прийнятими рішеннями створювалася спеціальна комісія (позасудова установа, що несло загрозу громадянським свободам). Окремі проекти передбачали можливість судового розгляду справ, в основному в закритому режимі.

Польський Гельсінський комітет (неурядова правозахисна організація) запропонував свій варіант перевірки благонадійності за наступними пунктами:

1. Відмова від колективної відповідальності та декомунізації, позбавлення прав усіх представників колишньої партноменклатури; відповідальність лише за конкретні дії та на підставі звичайної цивільної або кримінальної процедури.

2. Необхідність точного визначення «співпраці з таємними спецслужбами», прийняття до уваги причин, що спонукали людину стати інформатором, термін виконання функцій, масштаби заподіяної шкоди.

3. Прийняття рішень виключно судом при дотриманні принципу презумпції невинуватості, права на захист, права на грошову компенсацію у разі недоведеності звинувачення.

4. Підтвердження даних архівів Служби безпеки іншими доказами.

5. Визначення санкцій, застосовуваних до кадрових співробітників Служби безпеки, якщо вважати правопорушенням добровільне інформаторство. Відмова від не виправданого прирівнювання діяльності звичайних інформаторів до дій осіб, які співпрацювали з військовою розвідкою.

6. Необхідність перевірки благонадійності лише осіб, які обійняли виборні посади: президент, депутати парламенту, вищі державні чиновники (прем'єр-міністр, міністри та їх заступники, особи, які очолюють воєводські адміністрації, судді).

7. Заборона на вимоги приватного підприємця або установи до свого співробітника про надання доказів про відсутність зв'язків із Службою безпеки.

1 лютого 1996 року президент представив Сейму законопроект про перевірку політичної благонадійності, який передбачав доступ громадян за їх запитом до свого досьє в секретних службах, а також обов'язкову перевірку політичного минулого всіх високопосадовців. Була створена Комісія громадської довіри, яка офіційно підтверджувала факт співпраці із Службою безпеки. До складу Комісії увійшли голова, який призначався президентом, шість суддів Верховного суду, шість суддів Головного адміністративного суду та десять суддів, яких призначала Всепольська рада юстиції. Розслідування передбачалося проводити відносно всіх осіб, які обіймали посади суддів, прокурорів, слідчих, послів, консулів, керівників центральних і місцевих

урядових установ. За запитом Державної виборчої комісії Комісія мала право проводити перевірку минулої діяльності осіб, які обіймали державні посади в центральних та місцевих урядових установах. Матеріали перевірок, які встановили факт співробітництва, оприлюднювались, якщо кандидат не відмовлявся від наміру балотуватися.

Свідоцтва про свідоме співробітництво державних чиновників з органами безпеки з 21 липня 1944 року були підставою для звільнення їх з посади. Рішення Комісії можна було оскаржувати в колегії у кримінальних справах Верховного суду. Всі матеріали Міністерства громадської безпеки та Служби безпеки передавались у розпорядження Комісії. Цей законопроект піддався критиці опозиційних партій. На їх думку, в ньому передбачається встановлення провини лише на підставі доказів, що свідчать про передачу секретним службам інформації, яка безпосередньо завдавала шкоди особам або організаціям, причетним до опозиційної діяльності. Крім того, в законопроекті вказувалися тільки випадки співпраці з таємною поліцією, але не з органами розвідки і контррозвідки [48].

У квітні 1997 року парламент Польщі ухвалив закон «Про оприлюднення даних про роботу або службу в органах державної безпеки або співпраці з ними у 1944-1990 роках осіб, які виконують державні функції» для перевірки достовірності заяв вищих посадових осіб про їх можливі зв'язки з органами безпеки в комуністичний період. Закон не застосовувався на практиці, оскільки не був створений Контрольний суд, який мав розглядати заяви державних чиновників. Пропонувалося, щоб питання, пов'язані з люстрацією, відносились до компетенції Варшавського апеляційного суду, а апеляції – до Верховного суду. Уряд запропонував зміни до люстраційного закону, метою яких було розширення переліку посад і професій, які підлягали перевірці. Згідно з цими змінами, заяви про свою роботу або співпрацю з органами безпеки в комуністичний період повинні були представити адвокати та кандидати в депутати парламенту. Спроба приховати подібні факти тягнула за собою покарання у вигляді відсторонення на десятирічний період від державної

служби. Заяви посадових державних осіб про їх минуле слід було направляти до Варшавського апеляційного суду, – його роль зводилася лише до збору даних. Запропоновані зміни передбачали запровадження посади представника громадських інтересів, який перевіряв заяви, що надійшли [46].

В свою чергу, представник, який виступав у ролі незалежного прокурора, наділявся повноваженнями проводити перехресний допит свідків і вивчати документи, щоб вирішити, чи слід передавати справу до суду. У разі якщо справа передавалася до суду, її розгляд здійснювався відповідно до встановленої процедури розгляду, і відповідач мав право звернутися до суду вищої інстанції або до Касаційного суду. Представник громадських інтересів, якого обирали з числа суддів, призначався головою Верховного суду на шестирічний термін і перед вступом на посаду теж проходив процедуру люстрації. У змінах також містилася спірна стаття, згідно з якою депутати парламенту, котрі поставили під сумнів достовірність заяви, представлені одним із депутатів, могли звернутися до представника громадських інтересів з проханням повторно розглянути подібні заяви. Всепольська судова рада, наділена Конституцією повноваженнями забезпечувати незалежність судів і суддів, рекомендувала вилучити положення, яке надавало представникові громадських інтересів право переглядати рішення суду [48].

Після внесення Сеймом змін до люстраційного закону президент передав його на розгляд до Конституційного суду (КС), вважаючи, що зміни надають представникові громадських інтересів занадто широкі повноваження і наділяють його правом вимагати від судів перевірки поданих заяв, а отже, фактично виступають у ролі прокурора. Президент також висловив занепокоєння з приводу того, що закон порушує конституційно закріплені права суддів. Суддя, звинувачений у перекручуванні істини (допущеному в заяві, складеній відповідно до процедури люстрації), негайно відсторонювався від посади. У той же час, згідно з чинним законодавством, суддя міг бути звільнений лише за рішенням Дисциплінарного суду. Стаття 180 Конституції говорить: «Зняття судді з посади, призупинення виконання ним обов'язків,

переведення його до іншої місцевості або на іншу посаду всупереч його волі може мати місце лише після рішення суду, яке набрало законної сили, і лише у випадках, визначених законом». КС також розглянув заперечення Президента проти змін до закону «Про суди загальної юрисдикції». Парламент прийняв запропоновані урядом зміни, згідно з якими передбачалися правові заходи впливу на суддів, які співпрацювали з колишнім режимом. Відповідно до цих змін, суддям, котрі виносили у 1944-1989 роках несправедливі вироки, що порушували основні права людини, а також суддям, котрі будь-яким чином порушували право підсудних на захист, до 2000 року не буде підвищуватися зарплата і навіть може загрожувати звільнення. КС визнав неконституційною люстрацію суддів, які порушували до 1989 року принцип судової незалежності. Як зазначив голова КС М. Сафьян, цей орган не обговорював і не оцінював ідеї перевірки суддів, але вказав на те, що при прийнятті змін до закону «Про суди загальної юрисдикції» були допущені процедурні помилки. Суд визнав, що всі представлені пропозиції не можуть бути прийняті як зміни і повинні розглядатися на основі окремої законодавчої ініціативи. Депутатів від ВАС не зупинило це рішення КС і 24 липня 1998 року вони внесли на розгляд Сейму новий законопроект, що передбачав перевірку політичної благонадійності суддів [27].

Наприкінці 90-х років ХХ століття почався процес «згортання» декомунізації у постсоціалістичних державах. Одні вбачали у забутті минулого сумний відхід від моральної відповідальності, інші – перемогу здорового глузду. Населення перестало проявляти особливий інтерес до судових процесів і не отримувало задоволення від їх результатів. У Польщі колишні комуністи здобули перемогу на виборах і у 2001-2005 роках обіймали керівні посади у державі, а спроби звинуватити Л. Валенсу в зв'язках з таємною поліцією закінчилися провалом.

Відзначимо, що нове політичне керівництво держави почало вживати заходів, щоб підняти авторитет спецслужб, що похитнувся під час правління

правої коаліції та використання в політичних цілях деяких положень люстраційного закону.

15 жовтня 2002 року президент Республіки Польща затвердив зміни до цього закону, у відповідності з якими особи, котрі співпрацювали з органами розвідки та контррозвідки, не підлягали спеціальній перевірці. Цей крок глави держави викликав різке невдоволення опозиційних партій, які відразу звернулися зі скаргою до КС.

Уже після повернення до влади у Польщі правих політичних сил, 18 жовтня 2006 року був прийнятий закон «Про оприлюднення інформації про документи органів державної безпеки у 1944-1990 роки та зміст цих документів». Він відмінив дію згаданого вище закону від 11 квітня 1997 року. В Республіці Польща розпочався новий етап люстрації державних структур, але проходив він вже більш стримано і, як правило, з дотриманням юридичних процедур [22].

З метою перевірки нових потенційних державних службовців на предмет їх співпраці чи зв'язків із органами безпеки комуністичної влади було створено Люстраційне бюро Інституту національної пам'яті, який зберігає архіви спецслужб комуністичної Польщі. Відмова чи брехня у дачі даних закінчиться недопущенням до державної служби чи звільненням з неї, в крайньому випадку відставкою. При чому, порушенням вважається не так факт самої співпраці із спецслужбами, як факт брехні суспільству. Зрештою, якщо суд встановлює факт люстраційної брехні, винуватець може бути позбавлений права обиратися до парламенту чи до місцевого самоврядування на термін від 3 до 10 років. Такі випадки в новітній історії Польщі були. Зокрема, депутат Сейму Ришард Смолярек втратив мандат у липні 2001 року після того як суд визнав його винним у люстраційній брехні [29].

Інститутом люстрації керує Голова, кандидатуру якого обирає Рада Інституту Національної Пам'яті і призначає Сейм, а затверджує Сенат. Процедура виборів до Ради Інституту є досить складною, адже одну її частину призначає Президент, а іншу – парламент. Цей підхід критикують саме за те,

що Інституту Національної Пам'яті має керуватися публічним інтересом, тобто працювати в інтересах усього суспільства, а участь держустанов у призначенні його керівників призведе до певної їх залежності від політичних розкладів [22].

Таким чином, тільки у 2006-2007 роках польське люстраційне законодавство сформувалося остаточно

Відтоді закон зобов'язує усіх, хто виконує публічні функції, пройти через люстраційну процедуру: від президента країни, урядовців, парламентарів, депутатів місцевого самоврядування, суддів, прокурорів та адвокатів до ректорів і проректорів вищих навчальних закладів.

Була також спроба включити до цього списку журналістів, банкірів, біржових працівників, директорів приватних шкіл і навіть керівників спортивних асоціацій, але Конституційний трибунал визнав ці положення останньої редакції закону неконституційними.

Висновки до розділу 2

З'ясовано, що жоден посткомуністичний режим у країнах Центрально-Східної Європи, Чорноморського регіону та Балтії не знайшов простого вирішення проблеми люстрації, хоча очищення державної служби від колишніх агентів підтримувалося всіма партіями і широкою громадськістю східноєвропейських країн.

Очищення влади може розглядатися з морально-етичної, політичної, прагматичної та юридичної точок зору. Відповідний «кут зору» визначає різні оцінки люстрації – від емоційно-захоплених до прохолодно-критичних. Моральна цінність люстрації незаперечна в тому сенсі, що її метою є моральний катарсис (оздоровлення). З юридичної точки зору проведення люстрації припускає ретроактивне здійснення правосуддя (тобто, зворотну силу закону), що створює значні правові проблеми. Прийняття законодавства про люстрацію мало на меті очищення від тоталітарного режиму шляхом відновлення принципів верховенства права.

З іншого боку, люстраційна практика в країнах Центрально-Східної Європи є суперечливою, зважаючи на недосконалість прийнятих законодавчих актів і сумнівів у правильності самої ідеї професійних обмежень для осіб, що складала опору влади, яка порушувала фундаментальні права людини. Істотним недоліком люстрації було те, що вона стимулювала нові види зловживань.

«Чистка» заохотила появу інформаторів, створила нову несправедливість. У всіх країнах прокурори зіткнулися з проблемами збору і надання доказів, а в судах домінували процеси у справах про фінансові зловживання і корупцію, а не про звірства тоталітарної системи. Причини згасання антикомуністичного пориву вбачалися у потребі постсоціалістичних держав у громадському примиренні, у небажанні використовувати архіви комуністичної таємної поліції для звинувачення комуністів, у почутті причетності всього населення до злочинів старого режиму, у складності сучасних економічних і соціальних проблем, у розумінні суспільством тієї обставини, що люстрація є боротьбою за владу, у потребі державних структур у знаннях і досвіді представників старої еліти. Визнання цих фактів не означає відмови від відновлення історичної справедливості та покарання осіб, відповідальних за звірства та зловживання. Останнім часом в деяких постсоціалістичних країнах окремі політичні сили знову порушують питання про люстрацію, яка повинна стати актом справедливої відплати. Разом з тим, безсумнівно, що законодавче регулювання люстраційних процедур повинно бути максимально коректним і виключати порушення прав людини, несумісні з верховенством права.

Таким чином, для деяких країн процедура зміни та реформування влади шляхом люстрації подекуди мала жорсткий характер, а де й більш м'який. Проте будь-який досвід проведення очищення влади, будь то негативний чи позитивний, є наглядним прикладом для України і можливістю синтезувати його, застосувавши до свого становища лише найкращі риси.

РОЗДІЛ 3.

ЛЮСТРАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

3.1. Процес очищення влади в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку

Відповідно до положень ст. 1 Конституції, Україна є суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою [41, с.111]. На цих засадах ґрунтуються програмні цілі, до яких прагне держава ще з моменту здобуття незалежності. Сьогодні, треба погодитися, існує багато перепон на шляху їх реалізації, однією з таких, безумовно, є відсутність радикальних кроків спрямованих на очищення державного апарату від самого початку державотворення.

Називаючи речі своїми іменами, треба сказати, що сучасна політична ситуація в Україні є досить складною і напруженою. До її характеристик, серед іншого, можна віднести низький рівень правової культури, відсутність політичної відповідальності влади, суспільну недовіру до органів публічної влади, критичний рівень напруженості та гострі суперечки в різних сферах суспільного життя. Корумпованість політичних сил, їх некомпетентність, перманентні загострення політичних конфліктів стали сприйматися більшістю населення як ознака соціальної нестабільності, кризи влади, вияв надмірних амбіцій окремих політиків та переважання особистих і групових інтересів над загальнонаціональними [38, с. 149]. Одним із каталізаторів такої ситуації виступає війна із зовнішнім агресором на сході України, доповнює всю складність картини втрата частини території – анексія Криму Російською Федерацією. Тож окрім внутрішніх накопичених проблем, держава, ледь не щодня, стикається із зовнішніми загрозами: національної безпеки, територіальної цілісності, державного суверенітету й існування як такого.

В цей час необхідно знаходити розуміння того, як діяти найбільш правильно, виходячи з тієї чи іншої ситуації, як запобігти деструкції влади та невідповідності між очікуваннями і реальними діями, результатами. На владу, та й на народ в цілому, сьогодні покладена велика відповідальність, вимагається ефективна активність та дієвість. В українському суспільстві дійсно визріли запити і нагальна необхідність у переході до демократичного режиму. Для досягнення максимальних зрушень на цьому шляху варто використовувати дієві інструменти «захисту демократії», одним з яких є люстрація – найбільш обговорювана тема сучасної України.

Після здобуття незалежності тема люстрації активно обговорювалася в українському соціумі. Поширювалась ідея, що без очищення від кадрового «накипу» минулих десятиліть Україна занадто повільно йтиме на поправку. Тим не менш, очищення влади здійснено не було і країна так і не зробила висновків зі свого колоніального минулого, не надала йому справедливої оцінки та не засудила злочини проти українського народу і причетних до цього осіб [5].

Актуалізувалося питання люстрації тільки після Помаранчевої революції 2004 року, коли до влади прийшов Віктор Ющенко. Відповідний законопроект до Верховної Ради вносив Левко Лук'яненко, у 2005 році – Олег Тягнибок, а у 2012 році – Андрій Давиденко, Ярослав Джоджик та Іван Заєць. І хоча досвід зарубіжних країн показує, що такі нормативні акти є об'єктивно необхідними для реального утвердження демократичних традицій, жоден із законопроектів тоді не було прийнято внаслідок неодноразового блокування зі сторони політичних та олігархічних кланів. Ще більшого світла на цю ситуацію пролило оприлюднення результатів дослідження «Люстрація або Україна під владою КДБ», проведеного у межах широкомасштабного громадянського інформаційного проекту. Згідно з ними, практично кожен п'ятий український держслужбовець має критичну ймовірність співпраці з Комітетом державної безпеки [5].

Досі значна частина архівів Комітету державної безпеки залишалася закритою, а частково відкривати архіви розпочали саме за часів президентства Віктора Ющенка, що дозволило організувати процес над організаторами Голодомору. Разом із тим, недоступною є інформація щодо більшості теперішніх державних чиновників, народних депутатів, що дозволяло використовувати такі документи для шантажу, особливо, коли людина опиняється на найвищій посаді.

У 2014 році питання люстрації отримало новий шанс для практичного втілення, і знову ж таки – лише внаслідок революційних подій. Саме після Революції Гідності, що сколихнула всю країну наприкінці 2013 – початку 2014 рр., з'явилася критична необхідність та реальна можливість прийняття законів про очищення влади. Одним із ключових гасел Майдану стало гасло «Люстрація!», що його і досі відстоюють невдоволені повільністю впровадження цього процесу. Так на тлі соціально-політичних непорозумінь актуалізувалася нова «стара» проблема, що полягає у докорінному реформуванні державного апарату, заміні чиновницьких та службових крісел новими обличчями, які здатні змінити систему влади.

На думку автора, логічно, що така глобальна проблема потребує масових зрушень як ззовні, так і всередині механізму держави. Реформація мусить пройти усі його ланки і очистити владу, повернути Україну до верховенства права з врахуванням загальновизнаних принципів задля встановлення нових проєвропейських та демократичних шляхів розвитку.

За словами экс-міністра внутрішніх справ Юрія Луценка «необхідно повне переливання крові». Доречно згадати, що за результатами соціологічного опитування газети «Незалежне бюро новин» більше 60% українців позитивно відносяться до вирішення проблеми таким шляхом. Тож можна говорити про активну підтримку люстраційного процесу народом, який і став вирішальним важелем в розвитку цієї процедури та не дозволяє забути про обіцянки докорінного реформування влади.

На шляху впровадження вище згадуваної процедури слід визначитися з тими, кого насправді треба люструвати в Україні, адже якщо вести мову про «очищення влади», а не про «зведення рахунків», необхідно відповідально підійти до визначення періоду. З нашої точки зору, у випадку України люстрація повинна стосуватися усього періоду, коли Україна перебувала під радянським режимом (1917-1991 рр.), а також усього періоду Незалежності (1991-2014 рр.).

Значна частина людей, які зараз є у владі, перебували на керівних посадах у компартії, Комітеті державної безпеки, комсомолі, де могли бути причетними до конкретних незаконних дій в радянські часи. Тут важлива детальна, а не формальна, перевірка документів і фактів, котра передбачає відкриття усіх секретних документів, що стосуються діяльності осіб, які претендують на вищі посади або займають їх нині. Разом із тим, чимало чинних високопосадовців вже посідали керівні посади, були народними депутатами, керували політичними партіями і могли бути причетними до обмежень прав і свобод у минулому – в тому числі й у період незалежності. Уся інформація про попередню діяльність політика має бути у вільному доступі, щоб громадянин міг оцінити його діяльність, а у разі потреби піддаватися перевірці на ознаки кримінальних злочинів.

У цьому процесі наш досвід може виявитися унікальним, адже на відміну від України, у більшості пострадянських країн на початку 1990-х років змінювали законодавство, що дозволило встановити чіткі перепони, наприклад, корупції. В нашому ж випадку зміни еліт не відбулося. Значна частина законодавства приймалася для узаконення тих чи інших схем. Тому в Україні особливу увагу варто приділяти перевірці діяльності людей, які приходили до влади вже після здобуття Незалежності – на предмет причетності до створення і узаконення корупційних схем, а також діяльності на користь інших держав.

З нашої точки зору, кроком у потрібному напрямку може стати рішення Верховної Ради відкрити всі архіви радянських спецслужб за період 1917-1991 рр., а також інформацію про пострадянський період щодо конкретних осіб у

владі. Зрозуміло, що зробити останнє досить непросто, адже це, по суті, стане вироком для тих самих багатьох осіб у владі, підписаним власноруч. Тож, на нашу думку, не варто тішити себе аж такими надіями на даному етапі, краще думати як цього можна справді досягти в найближчій перспективі. А висновок є більш ніж очевидним – шляхом вільного волевиявлення на виборах до органів влади. Тільки надавши владу молодим професіоналам без радянського комуністичного минулого, можна сподіватися на реалізацію вище згаданих планів остаточної люстрації. А от перепорою реалізації першого пункту може стати проблема структуризації відкритої інформації, адже пересічному громадянину і навіть фахівцю важко буде визначити, хто носив той чи інший оперативний псевдонім спецслужби.

Венеціанська комісія відзначила, що принципи здійснення люстрації, закладені у ч. 2 ст. 1 ЗУ № 1682-VII (верховенство права та законність; відкритість, прозорості та публічності; презумпція невинуватості; індивідуальна відповідальність; гарантування права на захист) загалом відповідають європейським стандартам та Керівним принципам. Однак, виходячи з аналізу тексту Закону, Комісія доходить висновку, що фактично ЗУ № 1682-VII не відповідає цим вимогам (п. 64 Висновку). У Законі, як правило, не вимагається встановлення індивідуальної провини незалежним органом. Заборона доступу до державних функцій, що застосовуються до цих осіб, заснована на простому факті обіймання певної посади з подальшою презумпцією винності. Тоді як цей підхід може бути прийнятний щодо осіб, що обіймали високі посади в комуністичний період і деяких найважливіших державних установах під [2, с.18].

На обраному шляху до демократичних змін та очищення влади не можна піддаватися тим міфам стосовно люстрації, які різними способами просочилися в український соціум. По суті, можна протиставити реальні аргументи, що цілком нівелюють кожен із таких міфів.

Одним із них є теза про принципову неможливість проводити люстрацію, бо це занадто масове явище, яке породить кадрові проблеми у державному

апараті, призведе до покарання невинних. В даному випадку, варто згадати досвід таких країн, як Німеччина та Чехія, вказує на протилежне. Так, у Німеччині було звільнено понад 55 тисяч чиновників, пов'язаних із спецслужбами колишньої Німецької Демократичної Республіки, а загалом через сито люстрації там пройшло 1,5 млн. осіб. У Чехії звільнили 140 тис., а у Грузії – 120 тис. держслужбовців [29].

Другий великий міф полягає в тому, що люстрацію можна було проводити на початку 1990-х, а зараз робити це запізно. Однак, у сусідній нам Польщі активний процес люстрації розпочався лише на початку 2000-х – і не припиняється досі, між тим, маючи позитивні наслідки і явний прогрес.

Інший міф, який народжується зараз, – що люструвати потрібно тільки тих, хто співпрацював з «режимом Януковича». Але ж тоді малюється картинка, яка, безперечно, не відповідає дійсності, що ніби до його президентства країна процвітала і ніколи не знала слів «корупція», «розкрадання державної власності» та «порушення прав людини».

Це далеко не весь список міфів та викривлених фактів щодо люстрації, які нам доведеться систематично розвінчувати, надаючи об'єктивну інформацію.

Сьогодні Україна потребує наявності чіткої мети люстрації, такої ж зрозуміло сформульованої і артикульованої суспільству, як це було зроблено у Польщі, Чехії, країнах Прибалтики. Нагадаємо, їхньою метою було виявити і відсторонити від влади тих, хто співпрацював із комуністичним режимом або скомпроментував себе, перебуваючи у владі, в інший спосіб.

Переймаючи досвід сусідів і адаптуючи його для себе, нам варто визначитися із основними підходами очищення влади. Одними із таких підходів мають стати наступні:

- люстрацією повинен займатися лише незалежний, утворений для цього орган, який має перебувати під контролем громадськості;
- кожен окремий випадок має розглядатися окремо, а особа повинна мати право на судовий захист;

– кримінальні злочини повинні переслідуватися і каратися відповідно до кримінального законодавства;

– має бути забезпечено принцип публічності.

Тож для ефективного проведення люстрації, окрім раціональної організації процесу, необхідні також супутні реформи. В нашому випадку є потреба у проведенні цілого ряду визначальних реформ, але слід підкреслити основні напрямки. Це, зокрема:

– ефективна політична реформа, котра б забезпечила однакові умови для всіх учасників виборів. Бо саме політична влада приймає необхідні для змін закони, а лише зміна політичної системи здатна змінити еліти;

– судова реформа, що забезпечить незалежність судів, бо саме вони - основний інструмент у люстраційному процесі;

– максимальна публічність і відкриття усіх архівів радянського періоду, а також даних щодо осіб, які зараз перебувають чи претендують на посаду у владі.

Необхідність проведення на законодавчих підставах в Україні люстрації не має сумніву. Затримка з цим уже породила так звані «народні люстрації», коли суспільний контроль виходить за межі і перетворюється на вуличне свавілля. Це безумовно є протиправним і зовсім з іншої сторони демонструє наше бажання євроінтеграції. Тож настав час дій як на законодавчому, так і на виконавчому рівнях, адже потреба у результатах роботи влади в цьому напрямку зростає щодня.

3.2. Люстрація як чинник боротьби з дестабілізаційними процесами в системі органів державної влади в Україні

Закон «Про очищення влади» в Україні набув чинності 16 жовтня 2014 року, його норми забезпечують очищення державних, правоохоронних, судових органів від посадовців, які працювали за часів Януковича, здобули свої статки

нечесним шляхом, мають комуністичне, комсомольське минуле або працювали в структурах Комітету державної безпеки. Крім того, Закон має допомагати фільтрувати нові призначення на посади [10].

Відтак, люстраційні процеси в Україні регулюються цим Законом. Відповідно до нього, Кабінетом Міністрів у жовтні було затверджено план проходження перевірок, де вказано, коли саме посадовці відповідних державних органів проходили перевірку. Цей графік охоплює період з листопада 2014 по грудень 2016 років. Для детального розуміння механізму проведення перевірок, Кабміном затверджено Постанову, яка роз'яснює деякі питання реалізації закону та визначає перелік органів, що проводять перевірку достовірності відомостей стосовно люстраційних заборон.

На сайті Мін'юсту в Єдиному державному реєстрі осіб, щодо яких застосовано положення Закону України «Про очищення влади» розміщено інформацію про посадовців, які підпали під дію Закону та не можуть обіймати посади в державних органах протягом 10 років. Цей реєстр представляє собою електронну базу, що постійно оновлюється та містить відомості про осіб, що вже підпали під дію люстраційного законодавства. На тому ж сайті, у розділах «Відомості про осіб, що проходять перевірку» та розділі «Відомості про стан проходження перевірки» розміщено список відомств, де наразі відбуваються перевірки, а також майнові декларації та люстраційні заяви посадовців [10].

Міністерство юстиції України визначено органом, що уповноважений забезпечувати проведення люстраційної перевірки, при Мін'юсті створено Департамент з питань люстрації, який відповідає за організаційне забезпечення реалізації закону. Також при Мін'юсті створено Громадську раду з питань люстрації, яка забезпечує громадський контроль за люстраційними процесами в Україні, моніторить їхнє проходження в кожному відомстві. Право ж оброблювати звернення від громадян було передано Громадському люстраційному комітету. Так, всі громадяни мають можливість звернутися до цього комітету, надіславши люстраційну скаргу, якщо у них є інформація

стосовно посадовців, які не відповідають люстраційним критеріям, проте продовжують працювати в органах влади, або інформація відносно статків держслужбовців чи їхніх корупційних та посадових злочинів. Громадський люстраційний комітет діє як громадська організація, складається переважно із громадських активістів, журналістів, правників та інших осіб, які прагнуть досягти очищення влади. Комітет розглядає втілення люстраційного законодавства як ключове завдання своєї діяльності [32].

Закон загалом визначає правові та організаційні засади проведення очищення влади (люстрації) для захисту та утвердження демократичних цінностей, верховенства права та прав людини в Україні. Згідно ст. 1 Закону визначено мету люстрації – очищення влади (люстрація) здійснюється з метою недопущення до участі в управлінні державними справами осіб, які своїми рішеннями, діями чи бездіяльністю здійснювали заходи (та/або сприяли їх здійсненню), спрямовані на узурпацію влади Президентом України Віктором Януковичем, підрив основ національної безпеки і оборони України або протиправне порушення прав і свобод людини, і ґрунтується на принципах:

- верховенства права та законності;
- відкритості, прозорості та публічності;
- презумпції невинуватості;
- індивідуальної відповідальності;
- гарантування права на захист.

Закон у ст. 2 також дає перелік посад, щодо яких здійснюються заходи з очищення влади (люстрації), а у ст. 3 перелічені критерії здійснення цього процесу. Даний нормативно-правовий акт визначає коло осіб, які підпадають під очищення влади та встановлює для них терміни, 10-ти річний у ст.1.3 та 5-ти річний у ст. 1.4, протягом яких вони не можуть обіймати посади, щодо яких здійснюється очищення влади. Така заборона може застосовуватися до особи лише один раз [10].

Відповідно концепції проведення люстрації в Україні, до очищення влади можуть залучені 5 структур, функціональні можливості котрих різняться.

1. Державні органи та органи місцевого самоврядування:

- оголошують про початок перевірки;
- публікують заяви та декларації чиновників
- надсилають запити до органів перевірки;
- формують висновки на основі отриманих даних;
- приймають скарги та інформацію від громадян.

2. Міністерство юстиції України:

- веде єдиний реєстр люстрованих осіб;
- забезпечує проведення перевірок та виконання Закону
- у разі необхідності надсилає запити до державних органів для уточнення/перевірки інформації.

3. Громадяни:

- надсилають люстраційні скарги до органів перевірки, Громадського люстраційного комітету, Громадської ради при Мін'юсті;
- перевіряють достовірність задекларованого майна чиновників фактичному;
- долучаються до роботи Громадського люстраційного комітету, беруть участь в акціях, пікетах, мітингах;
- поширюють новини, залучаючи інших людей.

4. Громадська рада з люстрації при Мін'юсті:

- надсилає запити до державних органів для уточнення/перевірки інформації про чиновників, що перевіряються;
- приймає скарги та повідомлення від громадян (у співпраці з Громадським люстраційним комітетом);
- проводить власні розслідування;
- інформує громадскість про результати/порушення під час проведення перевірок.

5. Громадський люстраційний комітет:

- веде єдину базу люстраційних скарг від громадян (у співпраці з Громадською радою);

- пояснює норми та процедури люстраційного закону;
- інформує громадськість про перебіг та результати люстрації;
- оприлюднює результати розслідувань членів Громадської ради з люстрації при Мін'юсті та власну аналітику.

Постановою Кабміну № 563 від 16 жовтня 2014 року затверджено загальний алгоритм проведення люстраційних перевірок. Даний ланцюжок дій складається з певної кількості етапів, тож доцільно розкрити кожен із них.

1 етап – Державний орган приймає рішення про початок проведення перевірки:

- встановлює дату початку;
- визначає відповідальний структурний підрозділ;
- оприлюднює та доводить до відома (в день прийняття рішення).

2 етап – Особа, щодо якої проводиться перевірка пише відповідну заяву щодо згоди на проходження перевірки та оприлюднення відомостей:

- заява про незастосування заборон;
- заява про застосування заборон.

У випадку, якщо особа написала заяву про застосування заборон, цей документ відправляють до державного органу, де приймається рішення про звільнення особи та надсилається до Мін'юсту. Наступним кроком Мін'юст вносить відомості до Єдиного державного реєстру осіб, щодо яких застосовано положення Закону України «Про очищення влади», а також розміщує інформацію на сайті.

У випадку, якщо особа написала заяву про незастосування заборон, державний орган розміщує на сайті інформацію про початок перевірки, копію заяви та декларацію особи.

3 етап – Державний орган перевіряє достовірність відомостей у заяві та не пізніше ніж на 3 день:

- надсилає запити до органів перевірки (Міністерство юстиції, Міністерство внутрішніх справ, Державна фіскальна служба, Служба безпеки України, Генеральна прокуратура, Державна судова адміністрація);

- надсилає повідомлення про початок перевірки Мін'юсту.

Мін'юст не пізніше ніж на 5 день розміщує інформацію на сайті.

У разі виявлення заборон державний орган приймає рішення щодо звільнення особи і у той же день надсилає його до Міністерства юстиції, а те, в свою чергу, вносить до Єдиного державного реєстру відомості протягом 3 днів з дня їх надходження.

4 етап – Відповідь органів перевірки (відповідь, висновок, судові рішення).

5 етап – Державний орган на підставі відповіді органу перевірки протягом 1 дня готує довідку про результати перевірки та подає її керівнику органу.

6 етап – Керівник органу:

- розглядає довідку про результати перевірки особи, до якої не застосовуються заборони, та у той самий день надсилає до Мін'юсту її копію;
- у разі виявлення недостовірності відомостей – приймає рішення про звільнення особи та у той же день надсилає копію такого рішення до Мін'юсту.

7 етап – Міністерство юстиції не пізніше ніж на 5 день розміщує відомості про особу на сайті [65].

Слід зазначити, що закон в такій редакції отримав шквал критики зі сторони громадськості та багатьох науковців. Думки дещо розділилися, адже одні втішаються хоч таким початком люстраційних дій, інші ж вказують на їх фарс та показовість, а по суті – неефективність. Зауваження і заклики до обережності в цьому питанні нині лунають від багатьох національних політичних діячів та міжнародних експертів.

Так, на думку колишнього Генпрокурора Віталія Яреми закон про люстрацію по ряду статей не відповідає Конституції і порушує принцип індивідуальної відповідальності, що може привести до великої кількості звернень люстрованих громадян не лише до українських судових інстанцій, але згодом і до Європейського суду з прав людини.

Із закликом обережніше поводитися з люстрацією до української влади звернувся Джордж Сорос. Він підкреслив необхідність зосередити зусилля не

на звільненні діючих чиновників, а на підготовці ефективних професіоналів, які могли б їх замінити. Детальніші зауваження до Закону висловив колишній федеральний прокурор і помічник генерального прокурора США Богдан Витвицький. [3] На його думку, згаданий Закон порушує основні положення, що містяться в рекомендаціях Ради Європи, які стосуються законів про люстрацію. Відповідно до цих вказівок люстрація повинна здійснюватися спеціально створеною незалежною комісією, яка має складатися з видатних громадян, номінованих главою держави і схвалених парламентом. В той же час український закон передбачає, що організацією люстраційної перевірки працівника органу державного управління повинен займатися керівник цього органу.

Як зазначає дослідник С. Полтавець, люстрація характеризується тим, що більшість її процедур часто виходять за рамки юридичних норм, котрі є загальноприйнятими в межах того правового поля, яке сформувалося в тій чи іншій країні. Закони про люстрацію передбачають можливість покарання за діяльність чи бездіяльність, яка з точки зору норм права, що існували в межах попередньої політико-правової системи, не була злочином. Ідеться про працівників спецслужб, органів управління, судових органів тощо [43, с. 12].

Специфіка сьогоденної України в контексті проведення люстрації полягає в появі нового об'єкта люстраційної стратегії – представників режиму 2010–2014 рр. Прийнятий Верховною Радою України закон «Про очищення влади» визначає правові та організаційні засади проведення очищення влади (люстрації) для захисту та утвердження демократичних цінностей, верховенства права та прав людини в Україні.

Український закон про очищення намагається охопити дуже значне коло осіб (починаючи із керівництва КПРС, комсомолу, співпраці з КДБ, перебування на певних посадах на держслужбі, судових та правоохоронних органах) і застосувати до них всі можливі критерії (стаття 4). Деякі критерії є неактуальними, оскільки не стільки представники комуністичної ідеології ,

скільки сучасні корупціонери та вихідці з лав Партії Регіонів нині несуть небезпеку державі.

В статі 2. зазначеного закону вказується посади, щодо яких здійснюються заходи з очищення влади (люстрації) , а саме членів Центральної виборчої комісії. На погляд аналітиків, такий звужений підхід дозволив уникнути покарання більшості членів дільничних, територіальних виборчих комісій, які фальшували вибори в період з 2010-2014 років [10].

Вдаючись до аналізу люстраційних змін в Україні, хотілось би зупинитись на особливостях люстраційної складової у політиці Миколаївщини. Керівний апарат Миколаївської області завжди змінювався з правлячою верхівкою держави, кожен президент разом зі своїм керівним оточенням змінював і керівників області. Та з приходом нової влади і широкого розповсюдження люстраційних процесів ситуація змінилась, до влади на місцях почали приходити люди аполітичні (без кольорів і символік), хоча більшість з них і підтримує діючу політику президента. Так з цього приводу В. Меріков – губернатор Миколаївської області сказав: «Люстрація на обласному рівні – це всі керівники обласних, територіальних управлінь, департаментів, які керували з 2010 року по 22 лютого 2014 року, тобто в період правління Януковича. Тому, сьогодні деякі чиновники займають посади, які їм доведеться залишити. Я доручив юристам підготувати попередні списки цих людей, і як тільки Закон вступить в силу, ми відповідно будемо його виконувати. Закон змусить задуматися багатьох чиновників. Я думаю, що цей Закон піде тільки на користь. І повірте, люди, які 10 років не зможуть займати посади – задумаються. І задумаються ті чиновники, які сьогодні працюють і повинні служити народу.» [58, с.126-127].

Дослідник люстраційного процесу та громадський діяч Б. Чикулай оприлюднив цікаві факти, перевіряючи діяльність близько тисячі людей, що обіймали посади в українському парламенті, Адміністрації Президента та Кабінеті Міністрів України протягом 2010-2011 рр. Згідно з цими даними кожен п'ятий український держслужбовець на важливій посаді має шанс

опинитися під загрозою люстрації. Якщо б в Україні було б проведено люстрацію за чеським законом, то, щонайменше 41 % складу Кабінету Міністрів, зразка 2010 р., не мали б права там перебувати. Серед них: К. Грищенко, М. Єжель, А. Могильов, В. Надрага, О. Попов, В. Сивкович, В. Слаута, Д. Табачник, В. Тихонов, С. Тігіпко, В. Яцуба, Ю. Яценко. [69, с. 16].

В даному контексті слід відзначити, що нормативними актами Ради Європи визначено певні стандарти, дотримання яких сприятиме захисту прав та свобод осіб під час застосування люстраційних заходів [71]. З огляду на невідповідність Закону України «Про очищення влади» цим документам, вважаємо за доцільне внести до нього такі наступні правки:

– по-перше, строк обмеження права на обіймання певних посад не повинен перевищувати 5 років, оскільки існує реальна можливість подальшого виправлення особи;

– по-друге, варто уникати автоматичного звільнення осіб, причетність яких до узурпації влади не була доведена належним чином. Тому потрібно проводити службове розслідування щодо кожної особи, яка, обіймала посади визначені в ст. 2 Закону, і за його результатами вирішувати питання про застосування люстраційних заходів;

– по-третє, включення до переліку осіб, щодо яких застосовується обмеження права обіймати певні посади, керівників політичних структур Комуністичної партії та працівників Комітету державної безпеки (або прирівняних до нього органів) є, по суті, дискримінаційним згідно Європейського суду з прав людини. Адже це є критерієм приналежності до певної політичної організації, яка на момент здійснення своєї діяльності була легальною [28];

– по-четверте, використання в Законі неоднозначних висловів (на кшталт «спрямованих на узурпацію влади Президентом України Віктором Януковичем») потребуватиме додаткового судового тлумачення, що може зумовити неоднорідність судової практики та певні зловживання з боку осіб, що здійснюватимуть люстрацію;

– по-п’яте, застосування люстраційних заходів поєднане з обмеженням (а згодом і позбавленням) права особи на участь в управлінні державними справами, тому даний процес повинен відбуватися із дотриманням процесуальних гарантій, що передбачені ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [28].

Так, керуючись вище згаданою Конвенцією, Європейський Суд виніс рішення у декількох справах литовських громадян проти Литви 2004 та 2005 років, в яких заявники оскаржили застосування Закону Литви «Про оцінку діяльності Комітету Державної Безпеки СРСР та сучасної діяльності колишніх співробітників цієї організації», прийнятого парламентом Литви в 1998 році. Виходячи із логіки наведених рішень Європейського Суду, відповідно Конвенції люстраційні заходи стосуються принципу недискримінації, який, насамперед, заперечує позбавлення особи можливостей, які надані іншим, на підставі особистого вибору, який має поважатись в якості елемента, що формує людську особистість (наприклад, віросповідання, політичні погляди), або на підставі особистісної характеристики, яка не може бути змінена (наприклад, стать, раса, фізичні вади або вік). З іншого боку, такі заходи обмежують здатність особи розвивати відносини із зовнішнім світом, що є її гарантованим правом [40].

На думку юристів, окремою категорією осіб, зі специфічним статусом, щодо яких повинні здійснюватися люстраційні заходи є представники суддівського корпусу. Наголошується, що ключовим питанням при цьому є забезпечення гарантій незалежності суддів, тому є неприпустимою їх люстрація через прийняття ними рішень по певній категорії справ [7]. На думку юристів, заходи щодо очищення судової гілки влади повинні бути регламентовані окремим законом (наприклад, лише Законом України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні»), а не двома законами, встановлюючи подвійну перевірку.

Тобто мають рацію українські автори [8], коли зазначають, що одним із основних недоліків інституту люстрації є колективна, а не індивідуальна форма відповідальності за неправомірні дії чи шкоду.

За ЗУ № 1682-VII, вказує Комісія, особи, які підпадають під люстрацію, не мають можливості довести, що, незважаючи на посаду, яку вони обіймали, вони не брали участі в будь-яких порушеннях прав людини і не вживали або не підтримували антидемократичні заходи. Немає жодної можливості посилатися на час, що минув з моменту обіймання посади, або на подальшу поведінку і ставлення. ЗУ № 1682-VII виключає фактор часу в цілому, незалежно від тяжкості минулої поведінки, і це означає, що Закон не відповідає принципу «індивідуальної відповідальності», на якому має бути заснована люстрація (ч. 2 ст. 1 Закону). Навіть добровільної відставки з посади до 22.02.2014 р. не буде досить, щоб звільнити особу від люстрації (п. 65 Висновку). Варто зазначити, що у період обговорення законопроекту № 10444 (2019) экс-Президент України П. Порошенко вказував, що «попередня люстрація була запроваджена за вбивства на Майдані і політичну відповідальність тих, хто був причетний або схвалював ці вбивства. Попередня люстрація була передбачена за вбивство Небесної сотні, за підтримку законів 16 січня. За команду, яка закликала Путіна ввести війська в Україну і тим самим сприяла легітимізації російської окупації Криму і Донбасу. Це злочини. Частина цих злочинів – включно з Януковичем – доведена і отримала вирок суду» [48, с. 90].

На думку, дослідника, правника Л.М. Белкіна, тобто це визнання означає, що тодішнє керівництво держави свідомо запровадило у ЗУ № 1682-VII принцип колективної відповідальності, принцип помсти, принцип покарання без вини, оскільки явно не всі наступні жертви люстрації раділи розстрілу Небесної сотні і підтримували його, не доведено, що всі вони підтримували закони 16 січня, а судом «доведена» лише «частина», за словами экс-Президента, злочинів. [2, с.19]

Отже, в 2014 році після Революції Гідності ВРУ було прийнято 2 люстраційних закони «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» від

08.04.2014 та «Про очищення влади» від 16.09.2014. Перший закон стосувався лише суддів, другий же — поширювався на всіх державних посадовців, в тому числі й на суддів.

Головним завданням закону було підвищити авторитет судової системи шляхом звільнення суддів, які були причетні до винесення судових рішень, що порушували конституційні права і свободи громадян у період з 30 листопада 2013 року по 23 лютого 2014 року. Цим законом передбачалося:

1) звільнити суддів з усіх адміністративних посад в місцевих, апеляційних та вищих спеціалізованих судах і впровадити принцип виборності цих посад (мова йде про посаду голови суду);

2) достроково припинити повноваження членів Вищої ради юстиції та Вищої кваліфікаційної комісії суддів;

3) створити при Вищій раді юстиції Тимчасову спеціальну комісію (далі – ТСК) з перевірки суддів, які приймали рішення проти активістів Євромайдану та Автомайдану під час Революції Гідності.

Вища рада правосуддя у своїй щорічній доповіді за 2017 рік «Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні» поінформувала, що станом на 31 грудня 2017 р. реалізація зазначених заходів мала такі результати:

1) в результаті проведених у судах виборів на посаду голови суду у 80 % випадків були переобрані ті ж самі особи;

2) внаслідок застосування люстраційних заходів Вища рада юстиції та Вища кваліфікаційна комісія суддів оновилися на 100 %. Новий склад Вищої кваліфікаційної комісії суддів було сформовано у грудні 2014 року, а Вищої ради юстиції – у червні 2015 року;

3) ТСК розпочала свою діяльність 12 червня 2014 року, і саме з цієї дати розпочався прийом заяв про проведення перевірки суддів на предмет порушень, визначених у Законі «Про відновлення довіри до судової влади». Усього ТСК прийняла 2192 заяви, на підставі яких призначила 309 перевірок, з яких закінчила 66. Не зважаючи на те, що ТСК мала працювати протягом одного року, офіційно вона завершила свою роботу лише 18 червня 2016 року, при

цьому до Вищої ради юстиції від ТСК було передано 234 нерозглянуті заяви стосовно 305 суддів [40].

Зрештою, українські реалії показали, що внаслідок тиску громадськості та потреби парламентарів завоювати довіру електорату перед позачерговими виборами до Парламенту, Закон України «Про очищення влади» [10] був прийнятий без належного опрацювання та з певними недоліками.

Проаналізувавши досвід люстрації у європейських країнах [21,28, 36,, 47,50] постсоціалістичного простору, на нашу думку, доцільними можуть стати, зокрема, такі зміни до Закону:

– занесення відомостей про особу до Єдиного державного реєстру осіб, щодо яких застосовано положення Закону України «Про очищення влади» вже після винесення рішення про застосування люстраційних заходів, а не під час проведення такої перевірки;

– надати право особам, щодо яких можуть бути застосовані люстраційні заходи, добровільно заявити про це, з метою уникнення розголосу такої інформації (якщо ж особа не скористалася таким правом, то відомості про неї будуть висвітлені в ЗМІ);

– перевірка осіб, які балотуються до парламенту, на предмет застосування до них люстраційних заходів, щоб громадяни мали повну інформацію про кандидатів;

– створення спеціального незалежного люстраційного органу.

На думку О.Островської, керівниці напряму правосуддя у кримінальній юстиції Асоціації українських моніторів дотримання прав людини, що 31 суддя з 70, щодо яких Міністерства юстиції зверталось до Вищої Ради юстиції звільнені відповідними суб'єктами (Президент України / Верховна Рада України) з наступних підстав: за власним бажанням / закінчення строку повноважень / відставка / набрання законної сили обвинувальним вироком щодо судді / порушення присяги...). Що відбувалось з поданнями Мін'юсту у наступні роки Міністерство юстиції чомусь не публікує на своєму сайті. При цьому, в мережі можна знайти постанову Великої Палати Верховного Суду від

15 березня 2018 року у справі N 800/414/17 (П/9901/77/18). Цим рішенням фактично станом на початок 2018 року ВРП залишила без розгляду 33 подання Мін'юсту щодо люстрації суддів. Окрім того, з листа Вищої ради правосуддя, який згадувався вище, також стало відомо, що у 2018 році орган ухвалив ще 6 рішень: чотири рішення про залишення без розгляду 4 подань Мін'юсту стосовно люстрації суддів та два рішення за 2 поданнями Міністерства юстиції про відсутність підстав для люстрації відповідних суддів. Замість підсумку скажу, що усі цифри у статті наведено з офіційних джерел. Крім того, це свідчить про відсутність статистичного обліку результатів люстрації. Отже, початкове питання: як же насправді проводилась люстрація судових органів та чи є хоч якісь офіційні її підсумки, має єдину відповідь. Виявляється їх немає. Жоден з органів, що залучений до процесу люстрації, не оприлюднив остаточних результатів виконання люстраційних законів. Хоча пройшло вже 5 років. Інше питання – чому? А відповідь проста. За бажанням перегляньте ще раз, які ж рішення приймалися Вищою радою юстиції, Вищою радою правосуддя, а вже на підставі їх звернень – і Верховна Рада України, й Президент України. Очевидно – звітувати немає про що. Осіб, яких звільнили за люстраційними законами, – тільки біля 50-и (згідно вищенаведених даних). Якщо ж оприлюднити ці дані, тоді як «виглядатимуть» ті, хто ініціював цю люстрацію? От і виникає ще одне питання до Верховної Ради України та колишнього Президента України – для чого чи для кого приймалися люстраційні закони? [40]

Автор погоджується з більшістю дослідників. Стосовно сутності люстрації як процедури очищення влади, тому і Венеціанська комісія наголосила, що «мета люстрації має полягати насамперед у захисті демократії від відголосів тоталітаризму, тоді як друга її мета, що підпорядкована реалізації головної мети, має полягати в індивідуальному покаранні осіб, які співпрацювали з тоталітарним режимом». Тому період, до якого належить люстрація, є одним з найважливіших питань. Люстрація як метод боротьби з минулим має застосовуватися до періоду колишньої політичної системи, яка

порушувала права людини та людської гідності, а не до наступного періоду, коли була створена нова система, заснована на гарантуванні демократії та прав людини (п. 29 Висновку)» [2, с.18].

Потрібно відзначити, що наші сусіди не обмежилися лише законом про люстрацію. Напрацюваннями подальших років стали закони щодо боротьби з корупцією, уникнення конфлікту інтересів, доступу до інформації, прозорого фінансування політичних партій, державних закупівель.

Отже, в подальшій законодавчій практиці варто враховувати думки компетентних науковців, зокрема висновок Європейської комісії «За демократію через право» [12]. У випадку успішного завершення очищення влади на демократичних засадах, Україна отримає шанс долучитися до країн із сталими демократичними традиціями, у яких реалізується в правозастосовній практиці принцип верховенства права та конституціоналізму.

Досвід практичного застосування в Україні законодавства про люстрацію зробив його оцінку значно стриманішою: від помірно песимістичної до повністю негативної. Наприклад, деякі автори застерігають, що «нові», які обіймуть звільнені посади замість «люстрованих», не позбавлені бажання швидкого збагачення за рахунок корупції... Прихід «нових» може не привести до якісних змін. Це, власне, надалі і відбулося: в 2019 р. через 4 роки після Революції Гідності об'єктивні експерти все впевненіше заявляли про повернення в Україну старих корупційних схем. Наголошується, що люстраційні процеси в Україні за сучасних умов набувають рис виключно засобу легітимації «нового політичного режиму», що створює певну показовість та ілюзорність очищення влади [2, с.16].

Люстрація – це складний політичний і адміністративний процес, який вимагає зважених рішень і послідовних дій. Люстрація ні в якому разі не може бути використана в політичних чи партійних цілях. Очищення політичної еліти та інших суспільних інститутів від злочинних і несправедливих представників відбувається при повній зміні політичної системи суспільства, і передбачає прозорість процесу, залучення громадянського суспільства і встановлення

фіксованого періоду часу проведення. Країни Вишеградської четвірки першими пройшли люстраційний шлях, наслідки якого експерти відслідковують протягом останніх років, зазначений процес на превеликий жаль, не в повній мірі мав місце в українських реаліях. Сьогодні Україна опинилася в складній ситуації, країну виснажує російська агресія, політичні процеси, що відбуваються, значною мірою є політичним проявом відсутності дієвих люстраційних заходів. Тому аналітичне поле політичної науки в Україні має включити в коло нових досліджень: взаємозв'язок люстраційної стратегії з трансформацією політичної системи та шляхи формування політичної еліти в контексті нових викликів та змін. [35, с.36].

Потрібно зазначити, що розроблялося різноманіття концепцій, програм, проєктів стосовно процедури люстрації, але кожен автор намагався обмежити повноваження своїх політичних опонентів, в результаті – втрачений час для проведення ефективної люстраційної процедури та наявні можливості.

Так, Концепції проєкту закону про люстрацію під люстрацією пропонували розуміти процедуру тимчасового обмеження права займати визначений законом перелік посад в органах державної влади та місцевого самоврядування у випадку вчинення дій, передбачених цим законом [16].

Далі було наведено деталізацію критеріїв люстрації, яка проводиться за наявності таких обставин: приналежність до керівництва обласних комітетів Комуністичної партії радянського союзу (КПРС), Комуністичної партії України (КПУ) та інших союзних республік, Центральних комітетів КПРС, КПУ та інших союзних республік, обласних комітетів Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України (ЛКСМУ) та Центрального Комітету ЛКСМУ до 19.08.1991 року; приналежність до служби в 5-му управлінні КДБ УРСР, КДБ СРСР, КДБ інших союзних республік СРСР у якості штатного працівника чи негласного агента; співпраця зі Службою безпеки України у формі негласного агента або таємного штатного працівника за винятком випадків розслідування злочинів відповідно до законодавства; зайняття посад президента, прем'єр-міністра, члена Кабінету міністрів України, першої, другої та третьої категорії посад

державних службовців та прирівняних до них посад, судді, народного депутата, сільського, міського Голови та депутатів місцевих рад та вчинення наступних дій: організація чи участь у фальсифікації виборів Президента України 2004 року; організація чи участь у фальсифікації результатів виборів народних депутатів у 2012 році на виборчих дільницях № 94, 132, 194, 197 та 223 тощо [16].

Потрібно зауважити, що люстрація – є дієвим механізмом у боротьбі з сепаратизмом, адже найчастіше сепаратистами стають ті, хто у колишньому належав до лав радянської влади, керуючого апарату або й досі є ставлеником іншої держави. Люстраційні процеси, які були впроваджені свого часу в країнах Заходу, а з 2014 р. активно застосовуються в українському політикумі чи не найкраще допомагають боротися з сепаратизмом, що набув широкого розголосу під час боротьби з російською агресією. Тому, чим більше люстраційних змін буде впроваджено в Україні, тим менше сепаратистських рухів буде зароджуватись на теренах нашої країни [55, с. 77].

Потрібно відзначити, що в Україні опір люстрації спочатку був дуже сильним. Фактично закон «Про очищення влади» не виконувався, державні установи в більшості випадків не розуміли механізмів дії положень законів, а суддівський корпус відкрито саботував процес люстрації; чиновники фальсифікували декларації про доходи. Супротивники люстрації, в першу чергу, депутати політичних партій «Опозиційного блоку», «ОПЗЖ», які склалися головним чином з колишніх членів «Партії регіонів», постійно критикували закон за порушення презумпції невинуватості та інших міжнародних принципів і норм. Вони нерідко посилаються на рішення Венеціанської комісії, яка розглядала український закон про люстрацію в жовтні 2014 року і оприлюднила в грудні того ж року досить критичне судження, в якому йшла мова про неповну відповідність закону міжнародним стандартам і принципу верховенства права. Україні рекомендували змінити деякі норми закону, зокрема ті, що стосуються органів місцевого самоврядування.

Висновки до розділу 3

Таким чином, внаслідок систематичних помилок та непродуманості державної політики, її грабіжницького характеру протягом всього часу незалежності, внаслідок безвідповідального підходу у виробленні висновків з власної історії, нині Україна веде війну і, фактично, втратила частину власної території. Сьогодні питання люстрації – це не просто питання очищення влади, це ще й питання національної безпеки та державного суверенітету.

Акцентуємо увагу на тому, що за понад 30 років незалежності спроби проведення люстрації, чи принаймні прийняття відповідного закону, не увінчалися успіхом. На даному ж етапі державотворення з'явилася критична необхідність та реальна можливість прийняття законів про очищення влади. Після Революції Гідності в Україні неабияк актуалізувалися завдання, що давно вже «накипіли» в суспільстві, зокрема – провести декомунізацію, очищення від негативних форм і кадрів уже посткомуністичної доби, врахувати як позитивні, так і негативні елементи такого досвіду, докорінно реформувати державний апарат, замінити чиновницькі та службові крісла новими обличчями, які здатні змінити систему влади.

Проаналізовано ряд міфів та викривлених фактів щодо люстрації, які сьогодні поширені в суспільстві, та які нам доведеться систематично розвінчувати, надаючи об'єктивну інформацію.

Окрім того, з'ясовано, що складність проведення люстраційних процесів полягає також у тому, що їх успіх залежить як від раціональної організації процесу, так і супутніх реформ та системних змін.

Зрештою, у 2014 році Верховній Раді все ж вдалося прийняти Закон України «Про очищення влади». Це відбулося, багато в чому, завдяки тиску громадськості та потреби парламентарів завоювати довіру електорату перед виборами народних депутатів України, тому характерними ознаками Закону стали неналежне його опрацювання та ряд певних недоліків.

Так, проаналізовано зміст і суть даного Закону, розкрито алгоритм його виконання та дійових сторін в цьому процесі. Окрім того, висвітлено відповідні

думки відомих політичних діячів та міжнародних експертів. На основі аналізу досвіду очищення влади у країнах Центрально-Східної Європи та Прибалтики, надано перелік порад та рекомендацій щодо змін до Закону.

Феномен люстрації може стосуватись різних сфер суспільного життя. Але якнайкраще цей процес втілюється саме в політичну сферу, тому що стосується кардинальної зміни існуючої влади. Українські громадяни сьогодні активно проявили себе у зміні політичної еліти, обравши в президенти неполітичну особистість. І хоча це лише перші кроки на шляху до докорінної зміни влади, але процес розпочато, фундамент люстрації закладено.

Таким чином, підводячи підсумок можемо стверджувати, що якщо люстрація в Україні на початку 2014 року ознаменувалася своїм піднесенням, широким розповсюдженням та всезагальним розвитком, до кінця президентського повноваження П. Порошенка процес люстрації був майже зведений нанівець. Ряд прийнятих Законів щодо функціонального впровадження люстрації та застосування важелів її впливу на судову систему, систему державної служби та інших представників елітарних груп носив лише описовий характер і протягом всієї «люстраційної» доби процедури перевірки і як наслідок звільнення із займаної посади зазнали лише одиниці. Це є підтвердженням лише того, що управління процесом люстрації носило «ручний» характер і найчастіше застосовувався саме клановий підхід до цієї справи: чиновники продовжували займати керівні посади та втілювати в життя корупційні схеми. Але прихід до влади Президента В. Зеленського суттєво змінив хід подій у темі люстрації, адже вже з перших хвилин свого правління новообраний президент оголосив про намір замінити урядовий склад та достроково розпустити Верховну Раду.

ВИСНОВКИ

В роботі досліджено походження, сутність та еволюцію поняття «люстрація», починаючи з її первинного значення в греко-римській міфології й до сьогодення включно. В сучасному розумінні, люстрація – (від лат. *lustratio* – очищення через жертвопринесення) – це очищення влади від державних службовців усіх рангів, які себе скомпрометували, заборона для них впродовж певного часу або пожиттєво працювати на державній службі.

У сучасному тлумаченні люстрація може набувати доволі різних видів залежно від сфер застосування, тож нами розкрито державний, економічний та політичний види люстрації. Треба сказати, що цей процес найефективніше втілюється саме в політичну сферу, тому що стосується кардинальної зміни існуючої влади. Окрім того з'ясовано сутність двох типів люстраційних процесів, спрямованих, відповідно, на забезпечення ретроспективної та перспективної справедливості.

Українська державність впродовж сучасного періоду розвитку не використала люстрацію як політико-правовий та управлінський феномен. Сепаратизм, колаборація, корупція - головні проблеми сучасної України. Одним із головних механізмів у боротьбі із зазначеними проблемами має бути люстрація. Але дана процедура наразі в Україні має лише теоретичний розвиток, хоча її вплив вже помітний у деяких структурах державної влади України. Українське суспільство вже має змогу прослідкувати неабияку роль люстрації у боротьбі із сепаратизмом, можливо її роль у розвитку парламентаризму іще незначна, але це питання часу.

Феномен люстрації став, по суті, одним із гуманних засобів очищення правлячого класу від непрофесійних у політиці осіб, а також тих політиків, які скомпрометували свою репутацію. У цьому процесі, на думку автора, особливу увагу варто приділити забезпеченню таких гарантій, які унеможливлять використання люстраційних заходів для зведення політичних рахунків чи інших зловживань.

В результаті проведено аналізу європейських та міжнародних стандартів, розкрито можливості запровадження люстраційних заходів. Так, значну роль в ході дослідження мали наступні документи: нормативно-правові акти Ради Європи, рекомендації Комітету ООН з прав людини, Резолюція 1096 Парламентської Асамблеї Ради Європи «Про заходи щодо подолання наслідків минулих комуністичних тоталітарних систем» 1996 року, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Конвенція Міжнародної організації праці № 111 про дискримінацію в області праці та занять 1960 року.

В роботі досліджено міжнародний досвід очищення влади в країнах Центрально-Східної Європи, Чорноморського регіону та Балтії, на основі чого висвітлено польську модель люстрації, як найбільш адаптивну для українського ґрунту. Проаналізовано, серед іншого, її особливості та процес реалізації, який триває й досі.

Зважаючи на те, що жоден посткомуністичний режим у Центрально-Східної Європи, Чорноморського регіону та Балтії, не знайшов простого вирішення проблеми люстрації, доцільним стало розкриття суперечливостей та недосконалостей люстраційної практики у відповідних країнах. Одним із істотних недоліків цього процесу стало стимулювання нових видів зловживань. Тим не менш, очищення державної служби від колишніх агентів підтримувалося всіма партіями і широкою громадськістю зазначених країн.

Аргументовано, що для деяких країн процедура зміни та реформування влади шляхом люстрації подекуди мала жорсткий характер, а де й більш м'який. Проте будь-який досвід проведення очищення влади, будь то негативний чи позитивний, є наглядним прикладом для України і можливістю синтезувати його, застосувавши до свого становища лише найкращі риси.

В українських реаліях питання люстрації стало не просто питанням очищення влади, а ще й питанням національної безпеки та державного суверенітету. Війна із зовнішнім агресором на сході України та анексія Криму

Російською Федерацією стали з одного боку факторами поглиблення економічної кризи, постійної внутрішньої нестабільності та гальмування реформаторських процесів, а з іншого боку стали факторами національного єднання та спалаху волонтерського руху в Україні, факторами пробудження політичної та громадянської активності громадян.

Дослідження показало, що для досягнення максимальних зрушень в процесі демократичних трансформацій варто використовувати дієві інструменти «захисту демократії», чим, власне, і є люстрація.

В роботі зазначено, що за період незалежності до 2014 року спроби проведення люстрації в Україні не увінчалися успіхом. Критична необхідність та реальна можливість прийняття законів про очищення влади з'явилися вже після Революції Гідності. Одними із першочергових стали завдання проведення декомунізації, докорінного реформування державного апарату, оновлення облич у владі, які здатні змінити її систему.

Зрештою, визначено ряд основних особливостей та міфів процесу очищення влади в Україні, які слід роз'яснювати та розвінчувати, надаючи об'єктивну інформацію. Також нами з'ясовано, що успіх проведення люстраційних процесів залежить як від раціональної організації процесу, так і супутніх реформ та системних змін.

В основі української концепції люстрації лежить Закон України «Про очищення влади», прийнятий Верховною Радою у 2014 році. Дослідивши його зміст і суть, нами розкрито алгоритм люстраційного процесу та дійових сторін у ньому. Окрім того, висвітлено думки відомих політичних діячів та міжнародних експертів щодо ефективності та дієвості даного Закону. На основі аналізу досвіду очищення влади у країнах Центрально-Східної Європи та Прибалтики, надано перелік порад та рекомендацій щодо змін до Закону стосовно підвищення ефективності люстраційного процесу.

З'ясовано, що серед характерних ознак Закону є його неналежне опрацювання та ряд певних недоліків, що, певною мірою, пояснюється тиском

громадськості та потребою парламентарів завоювати довіру електорату перед виборами народних депутатів України.

Аргументовано, що підходити до прийняття подібного роду законодавчих актів потрібно з розумом, з огляду на перспективи та практичну їх реалізацію. Такі закони не можуть бути політичною реакцією та способом усунення політичних опонентів, їх застосування повинно не порушувати права людини та принцип верховенства права, а навпаки – має сприяти захисту цінностей демократичного суспільства.

Люстрація є важливим напрямом удосконалення системи державного управління в сучасній Україні. Державна еліта України впродовж сучасного етапу незалежності не мали цілісного розуміння шляхів розвитку країни. На жаль, не завершеними є люстраційні процеси, значною є корумпованість державного апарату. Очевидно, що люстрація стала надскладним завданням для слабкої правової системи Української держави

Громадянам потрібно усвідомлювати, що попереду не буде швидкого, безболісного та одночасно вдалого реформування державного механізму, а тому саме українське суспільство відіграє важливу і, можливо, ключову роль у процесі встановлення демократичної, незалежної європейської України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балабан Р. Люстрація по-українськи. Політологічний аспект: виклики і перспективи. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2016. Вип 2. С. 117–138.
2. Белкін Л.М Проблема конституційності закону України «про очищення влади» у контексті позиції венеціанської комісії, *Конституційно-правові академічні студії*, 2019, № 2, С.15-23.
3. Белкін Л.М.. Нове – це добре забуте старе, або Венеціанська комісія щодо Закону України «Про очищення влади», *Юридична газета*, 2019. № 27 (681). С. 28–29.
4. Грамотнєв В. Люстрація - очищення через жертвопринесення? ІСД «Нова Україна», URL: <http://newukraineinstitute.org/new/477>.
5. Громадянський люстраційний комітет, URL: http://lku.org.ua/lustration_concepts.
6. Горбач Д. Декомунізація Східної Європи: чи тим шляхом іде Україна? URL: http://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2015/11/10/7040071/view_print
7. Дейниченко В. Концепція перманентної люстрації (очищення) влади в Україні, URL: <http://kds.org.ua/presentation/dejnichenko-vf-lyustratsiya-permanentnaya-kontseptsiya>.
8. Доброшинська І. Гра в люстрацію <http://studway.com.ua/lustration/>.
9. Закон України «Про очищення влади» від 16.09.2014 р. № 1682–VII ВР, URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1682-18>.
10. Заостровцев А.П. Грузія: операція люстрація, URL: <http://www.fontanka.ru/2011/06/07/158/>.
11. Зарицький О. Гартування кадрів, *Тиждень.ua*, 2009, URL: <http://tyzhden.ua/Publication/1045>.
12. Зінченко О. Чому Польщі вдалося? Люстрація і загальна декомунізація як економічні чинники, 2013, URL: <http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/44154/>.

13. Зінченко О. Чому Польщі вдалося? Старі помилки, нові ідеї та бунт покоління, 2013, URL: <http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/43544/>.
14. Зінченко О. Чому Польщі вдалося? Філософи у владі й інвестиції в довіру, 2013, URL : <http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/44850/>.
15. Задорожний Ю.А. Люстрація як спосіб оновлення державної влади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2017, Вип 44(1), С. 15–18.
16. Захаров Є. Концепція проекту закону про люстрацію (фінальна версія) URL: <http://khp.org/index.php?id=1394476141>.
17. Каспрук В. Розсекречення: болгарські уроки викриття тоталітарних спецслужб для України URL: <http://tyzhden.ua/World/82327/PrintView>
18. Кёлер Д. Секреты Штази. История знаменитой спецслужбы ГДР, М: *Тайны XX века*, 2000, 283 с.
19. Косвінцев О.М. Люстрація: як українцям очистити владу від «накипу», URL: http://zaxid.net/news/showNews.do?lyustratsiya_yak_ukrayintsyam_o_chistiti_vladu_vid_nakipu&objectId=128666.
20. Костеж С. Люстрація: політичні чистки за ширмою реформ, URL : <http://ua.112.ua/analytika/lyustraciya-politichni-chistki-za-shirmoyu-reform-52168.html>.
21. Костюченко С. Люстрація – це не війна з минулим, це боротьба за майбутнє , URL : <http://www.tyahnybok.info/dopysy/dopysy/005425/>.
22. Кравчук В. Народна люстрація або Принцип персональної відповідальності, *Закон і Бізнес*, 2014, URL: http://zib.com.ua/ua/81442-volodimir_kravchuk_narodna_lyustraciya_abo_princip_personaln.html.
23. Кравчук В. Інститут люстрації як елемент публічного контролю: юридичний аналіз URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/9-2016/kravchuk.pdf>
24. Лавриненко І. Якщо неправильно проводити люстрацію, вона переростає в репресії, URL: <http://ua.racurs.ua/470-yakscho-nepravylno-provodyty-lustraciuvona-pererostaie-v-represiyi>.

25. Лебідь Н. Королівство прямих люстер, *Українська правда*, 2005, URL: <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2005/02/16/4385716/>.
26. Люстрація. Що це означає в світовій практиці, URL: <http://oblrada.pl.ua/index.php/the-news/4222-ljustratsija-scho-tse-znachae-v-svitovij-praktitsi>.
27. Люстрація і політика пам'яті: європейський досвід. Відкрита дискусія Майдан Reload № 35 URL: <https://maidan.org.ua/2014/02/lyustratsiya-i-polityka-pamyati-jevropejskyj-dosvid-vidkryta-dyskusiya-majdan-reload-35/>
28. Льозіна Є. Люстрація та відкриття архівів в країнах Центральної та Східної Європи URL: <http://urokiistorii.ru/node/52813>
29. Матей Б., Онужик М. Люстрація в Румунії URL: <http://old.rri.ro/arh-art.shtml?lang=12&sec=35&art=33396>
30. . Міненкова Н. Люстрація в Польщі та Чехії: розбіжність типів, чинників та наслідків, *Studia politologica Ucraino-Polona*, 2014, Вип 4, С. 153–157
31. Мін'юст і Венеціанська комісія розійшлися в принципах люстрації, URL: http://lb.ua/news/2015/03/21/299344_minyust_venetsianskaya_komissiya.html.
32. Митко А. М. (2018) До питання про визначення поняття «люстрація». *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*, Луцьк, Вежа-Друк, 1 (3), 103-107.
33. Митко А. М. Застосування інформаційно-комунікаційних технологій у підготовці кадрів для інформаційно-аналітичної та політичної сфер. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 2018, № 65(3), 291-303.
34. Ніколаєнко Н.О., Використання досвіду люстрації в країнах Вишеградської четвірки в контексті боротьби з адміністративним ресурсом в Україні. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Серія «Міжнародні Відносини», 2018, № 378 (5), 31-37.
35. Ніколаєнко Н. О., Степаненко О. Г., Люстрація в країнах Чорноморського регіону: порівняльний аналіз, *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*, 2017, № 2, 123-134.

36. Нікітін М. Люстрація в різних країнах світу URL <http://tass.ru/info/1448684>;
37. Оганесян М. С. (2010) Політична воля та етична інфраструктура державного управління. Сучасна регіональна політика: формування, реалізація та розвиток публічної служби: матер. наук.-практ.конференції. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 303с.
38. Орловська І., Люстрація як засіб здійснення кадрової політики, *Науковий вісник публічного та приватного права*, 2015. № 2, С.98-102.
39. Островська О. Що з люстрацією та чим вона закінчилася? b.ua/blog/olena_ostrovska/429248_shcho_z_lyustratsiieyu_chim_vona.html
40. Павленко С. О., Севрук В. Г., Перспективи та проблеми впровадження люстрації в Україні: зарубіжний досвід та вітчизняні реалії. *Науковий вісник Академії муніципального управління: Серія «Право»*, 2014№ 1, С.177-183.
41. Парінова М., Висновок Венеціанської Комісії щодо люстрації. URL: <http://www.obozrevatel.com/blogs/24967-visnovokvenetsianskoj-komisii-schodo-lyustratsii.htm>.
42. С. Полтавець, «Люстрація: зарубіжний досвід та вітчизняні реалії», *Громадська думка про право творення*, 2014, № 4 (62), С.12-17.
43. Пеленська О. (2015) Люстрація: чеський досвід для України. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/26629327.html>
44. Політологія. Навчально-методичний комплекс : за ред Ф. М. Кирилюка, К. : центр навчальної літератури, 2004, 704 с.
45. Проблеми люстрації: польський досвід 1992-2006 років, Комітет з питань очищення влади URL: <http://www.lustracion.org.ua/?p=153>.
46. Рибачок І. О. Джерела вивчення історичної демографії Волині другої половини XVI – першої половини XVII, *Наукові праці історичного факультету*, 2009, Вип. XXVII, С. 310–318.
47. Руденко А. Ф. Порівняння процесів люстрації в Польщі та в Україні: спільні риси та особливості, URL: <http://www.rusnauka.com/15APSN2011/Politologia/1086493.doc.htm>.

48. Ревко І.М., Люстрація по-українськи: проблематика реалізації унікального шансу реанімації влади в нашій державі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2015. Вип 2 (1). С. 89–91.

49. Сахань О. М. Незалежні засоби масової інформації як протидія деструктивному впливу влади на розвиток сучасного українського суспільства, *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*, Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія: Зб. наук. пр, Х.: Право, 2010, Вип. 5, С.142-152.

50. Сахно О. Що таке люстрація? З досвіду країн колишнього соцтабору, URL: <http://podrobnosti.ua/opinion/2005/01/24/175185.html>.

51. Соціокультурні механізми формування ментального імунітету проти зовнішніх маніпуляцій свідомістю населення України: монографія, 2015, В. Горовий (кер. проекту), О. Онищенко, В. Попик та ін.; НАН України, Київ, 228 с.

52. Семьонова Ю. Молдавські комуністи пропонують люстрацію <http://www.dw.com/ru>

53. Степаненко О. Г. (2014) Аналіз закону про люстрацію в Україні: «за» і «проти», *Сучасне суспільство*, 2014, № 2, С.175-184;

54. Степаненко, О. Г. (2018), Інститут люстрації як юридична практика в українському політикумі: аналіз та перспективи розвитку, *Гілея: науковий вісник, Збірник наукових праць*, 2018, № 133, С. 279-282.

55. Степаненко О. Г., Особливості розвитку люстраційних процесів в Україні після президентських виборів 2019 року: аналіз та перспективи розвитку, *Політикус*, Науковий журнал, 2019, Випуск 2, 73-76.

56. Степаненко О. Г., (2019), Аналіз кадрових змін в діючій політиці Президента В. Зеленського як фактор люстрації в сучасному політичному просторі України», *Гілея: науковий вісник, Збірник наукових праць*, 2019, № 147, Ч.3, Політичні науки, С. 7-11.

57. Степаненко О. Г. Особливості люстраційних процесів на місцевому рівні на прикладі Миколаївської області, *Матеріали III Міжнародної науково-*

практичної конференції «Особистість, суспільство, політика». – Люблін. Наукове видавництво Вищої школи економіки та інновацій в Любліні, 2016 р. – С. 126-128.

58. Степаненко О. Г. Політична люстрація: теоретичні засади поняття, *Наукові праці, Серія : Політологія*, 2014, Т. 236, Вип. 224, С. 17-20, URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Npchdupol_2014_236_224_5.pdf.

59. Соломонюк Р. Як провести люстрацію без індульгенцій URL: <http://vysnovky.com/analytics/politics/791-yak-provesti-lyustratsiyu-bez-indulgencii>.

60. Тимчук Ю. Люстрація, експропріація, провокація(якими можуть стати принципи люстрації?), *The Chernivtsi times*, URL: <http://times.cv.ua/2014/03/07/lyustratsiya-ekapropriatsiya-provokatsiya/>.

61. Турчин Я. Люстрація як засіб демократизації політичної системи України URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/29698/1/007_033_038.pdf

62. Хохлов В. План дій: люстрація та інші кроки, URL: <http://www.pravda.com.ua/columns/2014/02/26/7016299/>.

63. Шевченко Л. Не люстрацією єдиною, *Insider*, 2014, URL: <http://www.theinsider.ua/politics/5417e2caa0edd/>.

64. Шевченко Л. Люстрація потрібна, аби відправити в минуле 90% політикуму, *Insider*, 2014, URL: <http://www.theinsider.ua/politics/540805525d8c4/>.

65. Шевченко Л. У пошуках української моделі люстрації, *Insider*, 2014, URL: <http://www.theinsider.ua/politics/540d712b897e1/>.

66. Шевчук С. В. Люстрація та ретроактивна справедливість: європейські стандарти захисту прав людини при переході до демократичного правління, *Юридичний журнал*, 2006, №2, с. 65-81.

67. Шишкіна Е. В. Люстрація і права людини, *Наукові записки НаУКМА*, Том 200. Юридичні науки, 2017, С. 21-26;

68. Чикулай:Б. Законопроект «Про люстрацію» URL: <https://maidan.org.ua/pl/2014/02/borys-chykulaj-zakonoproekt-pro-lyustratsiyu/>

69. Чорноморський регіон URL: http://old.niss.gov.ua/book/ogljad/003_4.htm

70. Що таке люстрація і як вона проходила у різних країнах URL:
<http://4vlada.com/consultation/33673>

71. Якименко І. О. Люстрація в Україні як механізм подолання
деструктивного впливу влади на суспільство, URL:
http://www.rusnauka.com/36_PWMN_2014/Politologia/10_180526.doc.htm.